

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav románských studií

Bakalářská práce

Mgr. Jana Vaněčková

**Vězněm paměti: Otázka viny v dílech *K. Příběh jednoho hledání* a
*Deník pádu***

Prisoner of Memory: the Question of Guilt in the Novels *K.* and *The Diary of the
Fall*

Poděkování:

Mé poděkování patří Mgr. Karolině Válové, Ph.D. za milý a vstřícný přístup a za cenné rady během psaní bakalářské práce. Děkuji také Mgr. Šárce Grauové, Ph.D. za inspiraci a pomoc při výběru tématu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 11. května 2024

Mgr. Jana Vaněčková

Klíčová slova:

vina, brazilská diktatura, Bernardo Kucinski, Michel Laub, brazilská literatura 20. století, paměť

Key words:

guilt, Brazilian dictatorship, Bernardo Kucinski, Michel Laub, Brazilian literature of the 20th century, memory

Abstrakt:

Bakalářská práce se zabývá otázkou viny a paměti v brazilských literárních dílech *K. Příběh jednoho hledání* od B. Kucinského a v *Deníku pádu* od Michela Lauba. Teoreticky je z hlediska viny ukotvena v přístupech německých filosofů Karla Jasperse a Hanny Arendt, v případě paměti pak v díle francouzského sociologa Maurice Halbwachse. Cílem práce bylo analyzovat vinu a její prožívání hlavními postavami v obou dílech, dále v dílech určit nejvýraznější formy viny v pojetí Karla Jasperse a Hanny Arendt. Byla rovněž analyzována paměť jako pojítka mezi vinou, holokaustem a brazilskou diktaturou. Protagonisté obou děl jsou vězni své paměti, a to zejména vlivem jejich metafyzické viny, byť k ní každý přistupuje jinak. Pro postavy obou děl představují události spojené s jejich vlastní vinou mezníky, po kterých už jejich život není jako předtím. Díla podtrhují významnou roli kolektivní paměti při utváření individuálních vzpomínek, a to zejména na historickém pozadí holokaustu a brazilské diktatury.

Abstract:

The bachelor thesis explores the issue of guilt and memory in Brazilian literary works by K. by B. Kucinski and in Michel Laub's *Diary of the Fall*. Theoretically, in terms of guilt, it is anchored in the approaches of the German philosophers Karl Jaspers and Hannah Arendt, and in the case of memory in the work of the French sociologist Maurice Halbwachs. The aim of the thesis was to analyse guilt and its experience by the main characters in both books, as well as to identify the most prominent forms of guilt in the works as conceptualised by Karl Jaspers and Hannah Arendt. Memory as a link between guilt, the Holocaust and the Brazilian dictatorship was also analyzed. The protagonists of both works are prisoners of their memory, especially through the influence of their metaphysical guilt, although each approaches it differently. For the characters in both works, the events associated with their own guilt represent turning points after which their lives are no longer the same. Both literary works underline the important role of collective memory in shaping individual memories, especially against the historical background of the Holocaust and the Brazilian dictatorship.

*„Zůstane jen jakási vzpomínka, která
přichází a zase odchází a může být
ještě horším vězením než to, ve kterém
jsi byl.“¹*

Michel Laub

„V hloubi duše vina, že přežil.“

B. Kucinski

¹ „...e resta apenas um tipo de lembrança que vem e volta e pode ser uma prisão ainda pior que aquela onde você esteve.“

LAUB, Michel. *Diário da queda*. São Paulo: Companhia das Letras, 2011, s. 7.

Obsah

Úvod	8
1 <i>Brazilská diktatura</i>	10
1.1 Literární reflexe brazilské diktatury	14
2 <i>Holokaust a židovská diaspora v Brazílii</i>	15
3 <i>Bernardo Kucinski</i>	17
4 <i>Michel Laub</i>	19
5 <i>Vina a paměť</i>	20
5.1 Vina v pojetí Karla Jasperse	20
5.2 Vina v pojetí Hanny Arendt	22
5.3 Kolektivní paměť	26
6 <i>K. Příběh jednoho hledání</i>	28
6.1 Vina v díle <i>K. Příběh jednoho hledání</i>	29
6.2 Paměť v díle <i>K. Příběh jednoho hledání</i>	35
7 <i>Deník pádu</i>	39
7.1 Vina v díle <i>Deník pádu</i>	43
7.2 Paměť v díle <i>Deník pádu</i>	49
8 <i>Závěr</i>	60
9 <i>Bibliografie</i>	63

Úvod

Dvacáté století zanechalo lidstvu mnoho šrámů na duši a vyrovnávání se s hrůzami uplynulých desetiletí je předmětem mnohých bádání. Je tomu tak zejména v Evropě, kde je na holokaust nahlíženo jako na období, které je potřeba v přítomnosti reflektovat, hovořit s pamětníky a upozorňovat na zlo, jehož ztělesněním šoa² bylo. Prolínání individuální a kolektivní viny, role státu či blízkých přetrvává jako téma vědeckých i nevědeckých prací. Jak však řekl polský sociolog Zygmunt Bauman, holokaust není ojedinělá událost či výjimka v historii, je to příznačný jev pro období modernity³. Éru brazilské totality lze proto svým způsobem vnímat jako pokračování holokaustu, jako další ze série kulturních, rasových a etnických genocid 20. století a jako jeden z projevů modernity. Na rozdíl od holokaustu je však pohled na brazilskou diktaturu rozpačitý a leckdy se zdá, jako by bylo snazší před tímto obdobím zavírat oči. Během vojenské diktatury mezi lety 1964 až 1985 bylo “zmizeno” státním aparátem téměř pět stovek lidí, kteří stáli v opozici vůči režimu či se mu něčím znelíbili. Nemožnost pochovat blízké zmizelé, zjistit případnou příčinu smrti, a především neschopnost žít v přítomnosti je charakteristickým rysem období brazilské diktatury i holokaustu. Zmizelí zůstávají zakleti v čase a pozůstali se ztrácejí v minulosti. Zatímco jejich blízcí byli mučenými vězni a jejich předci (jako je tomu v případě protagonisty v díle *K. Příběh jednoho hledání*) byli vězněni v koncentračních táborech, přeživší se stávají vězni vlastní paměti a viny tak jako vypravěčův dědeček v *Deníku pádu* (*Diário da Queda*). Mezi evropským holokaustem a brazilskou totalitou jsou tak určité paralely, a přestože deportovaní do koncentračních táborů dostali čísla a u *desaparecidos* stát vytrvale pracoval na vymazání jakýkoliv důkazů, obě období jsou zatížena hlubokým pocitem individuální a kolektivní viny a traumatem přežívajícím v kolektivní paměti.

Práce bude z hlediska metodologie teoreticky ukotvena z hlediska problematiky viny zejména v pracích Karla Jasperse a Hanny Arendt. Rozlišení viny dle Jasperse je cestou, jak se „uchránit před plochým tlacháním o vině, která klade bez rozdílu všechno na jednu rovinu a posuzuje to v hrubém záběru“⁴. Jeho pojetí je tedy vhodným rámcem, jak analyzovat téma viny

² Šoa představuje v židovském prostředí preferované označení pro holokaust, jelikož více vyjadřuje podstatu události, doslovně znamená nepopsatelnou katastrofu či pohromu.

³ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holokaust*. Přel. Jana Ogrocká. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2023.

⁴ JASPERS, Karl. *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*, přel. J. Navrátil, Praha, str. 9.

v obou dílech, doplněné o pojetí viny, a to zejména kolektivní, dle Hanny Arendt. S vinou se úzce pojí problematika paměti, individuální i kolektivní, proto bude v rámci práce využita teorie Maurice Halbwachse.

Cílem bakalářské práce je proto analyzovat otázku viny v současné brazilské próze na příkladu dvou děl: v roce 2011 vydaném románu *K. Příběh jednoho hledání* od B. Kucinského a ve stejném roce vydaném *Deník pádu* od Michela Lauba. Tato díla ztělesňují snahu současných brazilských autorů zabránit kolektivní amnézii. Cílem práce je analyzovat na obecné úrovni vinu a paměť s tím, že v případě viny bude zkoumáno prožívání viny hlavními postavami v obou dílech. Na problematiku viny bude aplikován teoretický rámec pojetí viny dle Karla Jaspersa s cílem odhalit, která z jím popsanych forem viny je v dílech nejpatrnější. Zkoumaným aspektem viny zde bude i to, do jaké míry slouží jako hnací síla pro introspekci a sebereflexi v dílech. Cílem praktické části bude také zhodnotit, jakou roli hraje v obou případech paměť a jak je v nich spojen holokaust a brazilská diktatura. Na obecnější úrovni z hlediska paměti pak bude v práci analyzováno i propojení minulosti a přítomnosti.

Z hlediska formální úpravy práce je zde na místě uvést, že pro zjednodušení orientace v citacích (a jejich původním znění v případě *Deníku pádu*) byl použit systém citací, ve kterém text v uvozovkách značí přímou citaci a text s poznámkou pod čarou bez uvozovek parafrázi. Veškeré překlady z *Deníku pádu* jsou přeloženy autorkou a nejedná se o překlad umělecký, nýbrž ilustrativní pro potřeby bakalářské práce.

1 Brazilská diktatura

Vojenská diktatura v letech 1964 až 1985 způsobila brazilské společnosti trvalá traumata prostřednictvím státem podporovaného terorismu. Diktatura započala státním převratem Brazilskými ozbrojenými silami (Forças Armadas Brasileiras) ve dnech 31. března až 1. dubna v roce 1964, kdy byl svržen prezident João Goulart, zvaný Jango. Tento dlouhou dobu připravovaný převrat přetnul demokratizační procesy započaté vládou během mandátu Juscelina Kubitscheka. Autoritativní režim se v Brazílii ustanovil v době, kdy svět s obavami sledoval studenou válku a s ní spojené hrozby⁵. Podle Cohena vznik vojenských diktatur, jako byla ta brazilská, není způsobený ekonomickou krizí kapitalistického vývoje, ale je výsledkem politické polarizace a radikalizace předcházejícího demokratického režimu⁶.

V prosinci roku 1968 byl vydán Instituční akt č. 5 (Ato Institucional Número Cinco, AI-5), kterým započala tzv. olověná léta, patrně nejtemnější období diktatury. Tento dekret formalizoval extrémní represivní opatření a dále zvýšil napětí ve společnosti. Na základě AI-5 byl rozpuštěn Kongres, byla zavedena celoplošná cenzura, masově se zatýkalo a v rámci policejních výsledků nebylo neobvyklé mučení. Byly rovněž rozpuštěny politické strany a odborové organizace, přičemž zůstal jen Národní svaz pro obrodu (ARENA) a umírněně opoziční Brazilské demokratické hnutí (Movimento Democrático, MDB). Levicovou opozici představovala zejména Národně osvobozenická aliance, ve které působili především studenti. Zároveň však také probíhala snaha o integraci rozsáhlého území země⁷. Klíčovou roli hrála v období diktatury armáda. Ozbrojené síly představují v Brazílii historicky jeden z ústředních prvků státu, avšak zásadního postavení se armádě dostalo během diktatury. Armádní složky přímo rozhodovaly o řízení země a o volbě prezidenta⁸.

Diktaturu v Brazílii je možné rozdělit do pěti období. Nejprve se diktatura jako politický režim ustanovovala během vlády prezidentů Humberta de Alencara Castella Branca a Artura de Costy e Silvy. V letech 1969 až 1974, během prezidentského mandátu Emília Garrasta Médiciho,

⁵ NAPOLITANO, Marcos. „The Brazilian Military Regime, 1964–1985“. Oxford Research Encyclopedia of Latin American History. Oxford University Press, 2018. [online]. [cit. 2023-11-20]. Dostupné z: <https://oxfordre.com/latinamericanhistory/display/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-413>

⁶ COHEN, Y. Democracy from Above: The Political Origins of Military Dictatorship in Brazil. *World Politics*, 1987, 40(1), 30–54.

⁷ NAPOLITANO, M. The Brazilian Military Regime, 1964–1985.

⁸ Tamtéž.

se režim konsolidoval. Fázi rozpouštění režimu za vlády prezidenta Joãa Figueireda v letech 1979 až 1985 předcházela transformace režimu během prezidentského období Ernesta Geisela. Během prezidentského období Joãa Figueireda vystřídala zázračný ekonomický růst ekonomická nestabilita a rostoucí sociální nerovnost. Figueiredo nezvládal hroující se ekonomiku, inflaci a zároveň i pád dalších vojenských diktatur v Jižní Americe. V této době, v roce 1982, se za masových demonstrací v ulicích konaly první svobodné volby do národního zákonodárného sboru po 20 letech. Ponurou éru diktatury završil samotný přechod k liberálně-demokratickému režimu během vlády Josého Sarneyho mezi lety 1985 až 1989. V roce 1988 byla přijata nová ústava a Brazílie oficiálně zahájila návrat k demokratickému režimu⁹.

Diktatura tedy vydržela dlouhých jednadvacet let, a to i vlivem hospodářského rozmachu přezdívaného brazilský zázrak. Pro rozvoj země, jejího průmyslu a infrastruktury, bylo nutné si vypůjčit nemalé částky u jiných států a zahraničních institucí, a to konkrétně od Spojených států a Mezinárodního měnového fondu. Spojené státy Brazílii finančně podporovaly s cílem bojovat proti šíření komunismu¹⁰. Intenzivní modernizace a půjčky na jednu stranu přispěly k významnému hospodářskému růstu, na druhou stranu to však vedlo k velkému zahraničnímu zadlužení, prohloubení sociálních rozdílů a obecně ke zhoršení ekonomické situace širokých vrstev.

Důležitým termínem pro období brazilské diktatury v kontextu analyzovaných děl je „desaparecidos“, který lze přeložit do češtiny jako „zmizelí“. Rozumí se tím osoby, které byly nedobrovolně a násilně uneseny a zatčeny bezpečnostními složkami. Ty dbaly na to, aby dané osoby zmizely beze stopy a nebylo možné se dopátrat jejich osudu. Vlády jihoamerických států, od Chile, Argentiny až po Brazílii, nechaly zmizet tisíce politicky nevhodných osob. Cílem tohoto odstraňování osob ze strany režimů bylo potlačit opozici a zároveň v rámci disentu vyvolávat strach. V Brazílii se hovoří o téměř pěti stovkách zmizelých politických aktivistech. Množství zde však nehraje roli, každý individuální osud „desaparecidos“ byl silně traumatizujícím zážitkem pro jejich blízké. Rodinám zmizelých nebyl dopřán klid, byly zanechány ve stavu nekončícího utrpení z nevědomosti a ztráty zároveň a nemožnosti vyrovnat se s minulostí. Zejména se však potýkaly s hlubokým pocitem viny, že za zmizení určitým způsobem mohou oni sami.

⁹ CODATO, A. A political history of the Brazilian transition from military dictatorship to democracy. In *Revista de Sociologia e Política*, 2, 2006.

¹⁰ Brown University Library. Brazil: Five centuries of change. The Economic Miracle. 2024. Dostupné z: <https://library.brown.edu/create/fivecenturiesofchange/chapters/chapter-7/economic-miracle/>

V případě mizení osob byly často ze strany vlády uváděny falešné příčiny, jako byly např. nehody či sebevraždy. V mnoha případech však režim celkově zamlčoval zmizení samotné. Mnoho těl se nikdy nenašlo, a pozůstalí tak nemohli najít klid v duši tím, že by věděli, že už blízké dále nemají hledat. O zmizelých se začíná mluvit až v posledních letech a s tím ožívá i opomenutá temná éra brazilských dějin. V souvislosti s tímto obdobím se mluví o kulturní amnézii, tedy kolektivním zapomínání na hrůzy vojenského režimu¹¹. Toto zapomínání je do velké míry dané i tím, že za porušování lidských práv během diktatury nebyl nikdo nikdy potrestán, zejména kvůli Zákonu o amnestii (*Lei da Anistia*) z roku 1979, který zaručil hromadné udělení milosti a beztrestnost pro všechny vládní představitele či občany obviněné ze zločinů během diktatury. Brazílie se až v posledních letech vymaňuje z „politiky mlčení“ a začíná se aktivně podílet na zachování památky opozice proti vojenskému režimu.

Základní charakteristikou období vojenské diktatury bylo systematické využívání mučení jako nástroje státem vykonávaného násilí¹². Cílem bylo upevňovat autoritativní moc v zemi. Ačkoliv se metody mučení lišily, krutost se prolíná tímto obdobím jako krvavý šrám na duši brazilského národa. Klíčovou roli hrála především výslechová centra, jako bylo např. nechvalně známé DOI-CODI (*Destacamento de Operações de Informações – Centro de Operações de Defesa Interna*). Vznikem DOI-CODI v roce 1971 došlo ke změně dosavadního modu operandí vojenského režimu. Po celé zemi vznikala tajná centra mučení a vraždění, přičemž jedním z patrně nejznámějších byl Dům smrti (*Casa da Morte*) v Petrópolis. Mezi mučící metody patřilo bití, elektrické šoky, dušení, sexuální násilí, kastrace či simulované topení. Pachatelé, tj. vyšetřovatelé či dozorcí, si často tento sadismus užívali a předháněli se ve vymyšlení co nejkrutějších metod, kterými v obětech vyvolávali bolest a strach. Na vymyšlení mučících a výslechových metod se podíleli rovněž poradci ze Spojených států či Velké Británie¹³. Oběti, které mučení přežily, se potýkaly s traumatem včetně posttraumatické stresové poruchy (PTSD), s úzkostnými poruchami či depresí. Mučení zanechávalo i viditelné stopy, nejrůznější zranění a trvalá postižení. Jizvy

¹¹ SCHNEIDER, N. „Too little too late' or 'Premature'? The Brazilian Truth Commission and the Question of 'Best Timing.'“. In *Journal of Iberian and Latin American Research*. 19 (1). 2013, s. 149–162.

¹² GREEN, J. N. *We Cannot Remain Silent: Opposition to the Brazilian Military Dictatorship in the United States*. Durham a Londýn: Duke University Press, 2010, s. 89.

¹³ WATTS, J. "Brazil president weeps as she unveils report on military dictatorship's abuses". *The Guardian*. 2014. [online]. [cit. 2023-10-30]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/10/brazil-president-weeps-reportmilitary-dictatorship-abuses>>.

některých přeživších tak jsou viditelné napohled, všichni včetně pozůstalých však sdílejí hlubokou ránu na duši, o které se desítky let ve veřejném prostoru nemluvalo.

K odhalování hrůz brazilské diktatury významně přispěly mezinárodní lidskoprávní organizace, novináři a aktivisté. Snažili se odhalit, co se během vojenského režimu v Brazílii skutečně stalo. Převažujícím diskurzem o vojenské diktatuře byla donedávna „politika mlčení“. Teprve v posledních letech roste zájem o tabuizované období diktatury a kolektivní pojetí se přesouvá k „politice paměti“. Dvacet sedm let po formálním konci diktatury a návratu demokracie, v květnu roku 2012, prezidentka Dilma Rousseff spustila Národní komisi pravdy (Comissão Nacional da Verdade, zákon č. 12.528/11)¹⁴.

Pro pozůstalé je náročné vyrovnat se s nehmatatelnou ztrátou příbuzných¹⁵. Tělo poskytuje důkaz o zločinu či smrti a bez něj se ztráta blízkého stává něčím abstraktním, s čím je těžké se vyrovnat. V kriminalistice tuto podmíněnost vystihuje poučka „žádné tělo, žádný zločin“. Proto naše společnost pohřbívá těla, aby se pozůstalí mohli vyrovnat se ztrátou a aby na vlastní oči viděli, že tělo navždy odchází. V případě zmizelých během diktatury však lidé zmizeli často bez jediné stopy. To může přinášet kromě jiného falešnou naději, že se dotyčný opět někde ve zdraví objeví. Množství takto zmizelých vedlo v brazilské společnosti ke vzniku kolektivního traumatu dlouho sdíleného pouze v rámci úzkých rodinných okruhů. Jak píše B. Kucinski v *K. Příběh jednoho hledání*, i vězni v koncentračních táborech byli evidováni na základě vytetovaných čísel. Přestože jim byla sebrána identita a byli zjednodušeni na součást „židovského problému“ z pohledu nacistů, stále představovali alespoň nějaké číslo. Zvěrstva, kterých se dopustila brazilská vláda během diktatury, jsou však snad z tohoto pohledu ještě temnější. Zbavit se přes 400 domnělých odpůrců režimu beze stopy, tiše, pravděpodobně ve sklepení jednoho z DOI-CODI, a nedat rodinám možnost vysvobození, představuje pro pozůstalé podobné trauma přenášené z generace na generaci, jako byl holokaust. Právě proto je nutné o diktatuře mluvit a netvářit se, že to byla výjimečná skvrna na čistých dějinách brazilského národa.

¹⁴ SCHNEIDER, Nina. "'Too little too late' or 'Premature'? The Brazilian Truth Commission and the Question of 'Best Timing.'" *Journal of Iberian and Latin American Research*, 2013. 19 (1): s. 149–162.

¹⁵ FUSTINONI, C. F., CANIATO, A. *O luto dos familiares de desaparecidos na Ditadura Militar e os movimentos de testemunho*, 2019.

1.1 Literární reflexe brazilské diktatury

Jak píše Zuzana Burianová v doslovu *K. Příběh jednoho hledání*, čeští čtenáři se s tématem brazilské diktatury již mohli setkat v množství přeložených děl: *Incident v Antaresu* (1977) od Érica Veríssima, *Hříchy kmene* (1982) a *Kouzelné hodiny* od Josého J. Veigy (2012), *Leopardi Franze Kafky* (2002) od Moacyra Scliara, *Dva bratři* od Milтона Hatouma (2012) či *Zero* napsané Ignáciem de Loyola Brandao¹⁶.

Zuzana Burianová zařazuje *K. Příběh jednoho hledání* do literatury svědectví, jejíž hlavní téma představuje výpověď o historických událostech. V Německu a dalších evropských státech je literatura svědectví úzce spojena se šoa. V oblasti Jižní Ameriky začala být literatura svědectví vnímána jako svébytný literární žánr úzce spjatý s politikou. Jak píše Burianová, „cílem těchto textů bývá poukázat na perzekuci, bezpráví a násilí, k nimž docházelo zejména během vojenských režimů“¹⁷.

První texty, které lze zařadit do literatury svědectví, začaly v Brazílii vznikat až v polovině 70. let v rámci politického uvolňování za vlády prezidenta Geisela. Popularita tohoto žánru pak narostla zejména po vyhlášení amnestie roku 1979, po které bylo propuštěno z vězení mnoho odpůrců režimů.

Kucinského literární příběh odehrávající se za brazilské diktatury tak není ojedinělým dílem, které zpracovalo hrůzy diktatury. Za zmínku stojí např. paměti *Zázrak v Brazílii (Milagre no Brasil)* od dramatika Augusta Boala, ve kterých popisuje své zatčení a mučení a následný exil ze země. Dalšími autory zpracovávajícími trauma spojené s vojenskou diktaturou byli Marcelo Rubens Paiva a jeho memoáry *Šťastný starý rok (Feliz ano velho)*, 1982), Luiz Roberto Salinas Fortes a jeho dílo *Mlčenlivý portrét (Retraro calado)*, 1988) či Beatriz Bracher a její dílo *Nic jsem neřekl (Não falei)*, 2004). Patrně nejvýznamnější knihou pojednávající o porušování lidských práv během diktatury je *Brazílie: už nikdy (Brasil: nunca mais)*, 1985). Vyšla po pádu režimu a autorům se v ní podařilo systematicky shromáždit důkazy o státní represi a porušování lidských práv¹⁸.

¹⁶ BURIANOVÁ, Zuzana. Příběh marného hledání. In: KUCINSKI, Bernardo. *K. Příběh jednoho hledání*, Triáda, Praha, 2020, s. 175.

¹⁷ BURIANOVÁ, Zuzana. *Současná románová reflexe brazilské vojenské diktatury*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017, s. 12.

¹⁸ Tamtéž.

2 Holokaust a židovská diaspora v Brazílii

Otázku viny a paměti v literárních dílech *K. Příběh jednoho hledání* a *Deník pádu* nelze analyzovat bez uvedení kontextu jejich vzniku. Oba autoři se v dílech vyrovnávají s rodinným traumatem, v případě *K. Příběh jednoho hledání* se jedná o trauma spojené nejen s brazilskou diktaturou, ale také s holokaustem. V *Deníku pádu* vypravěč reflektuje generační trauma spojené s hrůzami již zmíněného holokaustu. Je proto na místě stručně popsat nejen období brazilské diktatury, ale také holokaust a vývoj židovské diaspory v Brazílii.

Jižní Amerika zaznamenala historicky několik významných migračních vln Židů¹⁹. První vlna židovských přistěhovalců přišla do Brazílie z Amsterdamu v 17. století poté, co se po válce mezi Portugalskem a Nizozemskem dostala část severovýchodní Brazílie pod nizozemskou nadvládu. V té době, v roce 1636, v Recife založili vůbec první synagogu na území Ameriky, Kahal Zur Israel. V roce 1654 však Portugalsko znovu dobylo Recife a tamní židovská komunita byla nucená opustit Brazílii. Někteří z nich se usadili v Severní Americe a založili první židovskou komunitu v Novém Amsterdamu, ze kterého se později stal New York.

Další vlna židovského přistěhovalství do Brazílie přišla v 19. století poté, co byla ústavou z roku 1824 zavedena svoboda náboženského vyznání. Mezi ně patřili i maroťtí Židé, kteří přišli do Brazílie zejména kvůli rozmachu těžby kaučuku a usadili se v povodí Amazonky. Většina imigrantů přicházela z východní Evropy, odkud prchali před pogromy a ruskou revolucí, a mířila zejména do hlavních měst. Masová migrace Židů do Brazílie však započala roku 1920, kdy Spojené státy a Argentina zavedly imigrační kvóty pro několik etnických skupin. Mezi rokem 1920 a začátkem druhé světové války údajně do Brazílie dorazilo asi 50 tisíc aškenázských Židů. Usídlili se zejména ve městech Rio de Janeiro, Sao Paulo, Porto Alegre, Salvador či Recife.

Po nástupu nacismu v Německu se snažilo velké množství židovské populace najít azyl v zahraničí, ale v mnoha zemích platila imigrační omezení, a tak byl problém novou domovinu najít. Omezení v Brazílii nastalo v polovině 30. let 20. století, kdy vláda Getúlia Vargase začala v rámci snahy o násilnou brazilizaci etnických menšin zakazovat vydávání imigračních víz. Údajně se jednalo o více než 16 tisíc víz²⁰. K nárůstu antisemitismu v dané době přispívaly i sympatie mnohých jihoamerických občanů německého původu k nacistické ideologii a rasovým teoriím.

¹⁹ SHEININ, David, BAER BARR, Lois. *The Jewish Diaspora in Latin America: New Studies on History and Literature*. Routledge, 1996.

²⁰ Tamtéž.

V listopadu 1941 německá vláda zakázala veškerou židovskou emigraci ze země, a tím do velké míry omezila příliv židovských uprchlíků do Jižní Ameriky. I přesto však nadále probíhala ilegální imigrace. Problém židovské menšiny ustoupil do pozadí až poté, co se Vargas přidal na stranu zemí Osy. V průběhu druhé světové války některé jihoamerické vlády vydávaly prostřednictvím svých legačních úřadů v Evropě pasy a víza. Tyto doklady byly klíčové pro záchranu Židů, ale mnoho z nich se do Jižní Ameriky nikdy nedostalo. Po konci druhé světové války se tento region stal cílem pro mnohé přeživší, jednalo se zejména o Argentinu, ale i o Brazílii, Paraguay či Uruguay. V rámci integrace se Židé v Brazílii zapojovali do dění, situace se však změnila zveřejněním AI-5 a zpřísněním politických represí během diktatury. Mnoho brazilských Židů se rozhodlo přestěhovat do Izraele²¹. Na konci 50. let 20. století v rámci další imigrační vlny přišlo do Brazílie tisíce Židů z oblasti severní Afriky. V současnosti má Brazílie devátou největší židovskou komunitu na světě a druhou největší židovskou komunitu v Jižní Americe po Argentině²².

²¹ Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. Brasil 500 anos, Território brasileiro e povoamento: judeus. [online]. [cit. 2024-05-02]. Dostupné z: <https://brasil500anos.ibge.gov.br/territorio-brasileiro-e-povoamento/judeus.html>

²² Instituto Brasileiro da Geografia e Estatística. Censo demográfico. [online] [cit. 2024-04-20]. Dostupné z: "[Censo demográfico: 2010: características gerais da população, religião e pessoas com deficiência](#)".

3 Bernardo Kucinski

Brazilský spisovatel, politolog a novinář Bernardo Kucinski, narozený roku 1937, vydává svá díla pod jménem B. Kucinski. Jeho rodiče, polští Židé, Meir Kucinski a Ester Kucinski, emigrovali v první polovině 30. let do Brazílie z Polska z politických důvodů. Většina příbuzných, která zůstala v Evropě, zemřela v koncentračních táborech. Bernardo Kucinski vyrůstal na chudé severní periferii São Paula. Jeho otec byl vášnivým propagátorem jidiš a zároveň kritizoval ortodoxní židovské náboženství, a tak malý Bernardo v rodině nezažil příliš tradičních židovských zvyklostí. Jak píše Zuzana Burianová v doslovu knihy *K. Příběh jednoho hledání*, „autor [...] se necítil ani moc jako Brazilec, ani jako úplný Žid“²³. I přesto však Kucinski svou židovskou identitu během dospívání určitým způsobem rozvíjel – studoval na gymnáziu v židovské saopaulské čtvrti Bom Retiro, naučil se základy hebrejštiny a poté na dva roky odjel do kibucu v Izraeli. Po návratu do Brazílie vystudoval fyziku, ale poté se začal věnovat novinářské činnosti.

Po nastolení diktatury v Brazílii se Kucinski účastnil protestního hnutí studentů, ale po zveřejnění jeho reportáží o mučení za Médicinho vlády se v roce 1970 z bezpečnostních důvodů s manželkou rozhodli přestěhovat do Anglie. Tam se věnoval hlasatelské a producentské činnosti v BBC, zároveň působil jako korespondent brazilských novin *Opinião*, *Bondinho* či *Gazeta Mercantil*.

Po zmizení jeho sestry Any Rosy Kucinské v roce 1974 se do Brazílie vrátil a založil noviny *Movimento* a *Em Tempo*. Spolupracoval v té době se zahraničními médii, a to včetně londýnského *The Guardian* či *Latin America Political Report*. Ve svých článcích se snažil svět upozornit na dění v Brazílii během vojenské vlády a na negativní stránky tehdejšího brazilského ekonomického růstu. Po konci diktatury v roce 1986 vyučoval na Fakultě komunikačních a uměleckých studií Sãopaulské univerzity, kde nakonec získal titul profesora v oblasti ekonomické a politické žurnalistiky²⁴. V roce 1997 mu byla udělena literární cena Jabuti za knihu *Ekonomická žurnalistika* (*Jornalismo econômico*). Během první vlády Luly da Silvy v letech 2003 až 2006 působil jako speciální poradce jeho kanceláře. V této době zastával ve vládě postoj otevřít archivy ozbrojených

²³ BURIANOVÁ, Zuzana. Bernardo Kucinski (život a dílo). In: KUCINSKI, Bernardo. *K. Příběh jednoho hledání*. Triáda, Praha, 2011, s. 233.

²⁴ Tamtéž, s. 234.

sil a podporoval institucionální reformu, která by zrušila Doktrínu národní bezpečnosti (Doutrina de Segurança Nacional) podporující myšlenky převratu roku 1964²⁵.

V roce 2007 se B. K. začal věnovat literární tvorbě. Jedním z hlavních témat se stalo právě období brazilské diktatury, které kromě analyzovaného románu *K. Příběh jednoho hledání*, zpracoval také v prózách *Vrátíš se ke mně a jiné povídky* (*Você vai voltar pra mim: e outros contos*, 2014) či v novele *Návštěvníci* (*Os visitantes*, 2016).

K. Příběh jednoho hledání vyšel poprvé v roce 2011. Sklidil velký ohlas a byl přeložen do třinácti světových jazyků. Oproti jiným dílům, která se nějakým způsobem dotýkají brazilské diktatury, se v knize toto temné období stává hlavním tématem jako snaha vyrovnat se s nezahojenou jizvou na duši brazilského národa. Kucinski literárně zpracoval svou osobní, niternou bolest jako celospolečenské memento, které je potřeba ukotvit v kolektivní paměti Brazílie. *K. Příběh jednoho hledání* je připomínkou toho, že to, že se o určité události či období nemluví, neznamená, že je to téma uzavřené, naopak jeho následky v brazilské společnosti nadále přežívají²⁶.

²⁵ Frederico, G. "Narrar O Alzheimer Brasileiro: O Alerta De Bernardo Kucinski No Romance K". In: *ArtCultura*, vol. 23, n° 42, 2021, s. 175-89.

²⁶ Tamtéž, s. 176.

4 Michel Laub

Michel Laub, narozený v roce 1973 v Porto Alegre, je brazilský spisovatel a novinář. Na univerzitě v Rio Grande do Sul vystudoval v roce práva, která dokončil v roce 1996. Později v rodném městě Porto Alegre nějakou dobu působil jako právník, aby se následně této profesní cesty vzdal a začal se věnovat novinářské činnosti. Psal o byznysu a politice pro časopisy jako *Carta Capital*, *Bravo!* či *República*.

V roce 1998 vydal svou první knihu, sbírku povídek *Ne poté, co se to stalo* (Não depois do que aconteceu). První román nesoucí název *Minulá píseň* (Música Anterior) mu vyšel v roce 2001. O čtyři roky později získal stipendium pro napsání díla *Druhá polovina* (O Segundo Tempo). Kniha *Deník pádu* vyšla rovněž díky finanční podpoře. Jedná se o první dílo, které zpracovává autorův židovský původ. Příběh vystavěl na základě deníků vlastního dědečka, který přežil koncentrační tábor v Osvětimi. Laubovy knihy byly přeloženy do mnoha jazyků, od dánštiny až po turečtinu²⁷. Vydal celkem osm románů a všechny vyšly původně v brazilském nakladatelství Companhia das Letras. Jeho dílo bylo oceněno i odbornou kritikou, stal se finalistou Dublin International Literary Award (Irsko, 2016), Jabuti (2007, 2017 a 2021), Correntes de Escrita (Portugalsko, 2014) či Zaffari & Bourdon (2005 a 2011). V současné době působí jako sloupkař časopisu Valor Econômico a přispívá do různých vydavatelství a médií²⁸.

²⁷ RCW Literary Agency. Michel Laub. [online] [cit. 10. 5. 2024] Dostupné z: <https://www.rcwlitagency.com/authors/laub-michel/>

²⁸ Laub, Michel. Biografia. [online]. [cit. 2024-05-03]. Dostupné z: <https://michellaub.wordpress.com/biografia-contato-entrevistas/>

5 Vina a paměť

Pojetí viny dle Karla Jasperse a paměť ve smyslu, jak ji chápe Maurice Halbwachs, představují základní teoretické rámce, o které jsou opřeny v této práci analýzy obou děl. O obě témata vzrostl zájem zejména po druhé světové válce ve snaze vyrovnat se s traumaty holokaustu. Vina a paměť jsou úzce spjaty a bez jedné nelze v případě holokaustu i brazilské vojenské diktatury uvažovat o druhé. Součástí kolektivní paměti židovského národa je metafyzický pocit viny tak, jak jej chápe Karl Jaspers. Otázka kolektivní viny je pak tématem nejen pro Jasperse, ale i pro Hannu Arendt, kteří se skrze polemiky o povaze viny snaží pochopit mechanismy právního vyrovnávání se s holokaustem. To ostatně oba autory spojuje s brazilskou diktaturou. Následky diktatury a zejména snaha opomenout tuto část brazilských dějin jsou úzce propojeny s otázkou viny: pokud zapomeneme na to, co se v letech 1964 až 1985 v Brazílii stalo, jak je vůbec možné někoho přimět za zločiny dané doby nést vinu?

V následující kapitole je proto popsána filosofie viny v pojetí Karla Jasperse a Hanny Arendt. Problematika paměti je teoreticky ukotvena v díle Maurice Halbwachse, a to zejména otázka kolektivní paměti jako cesta k pochopení předávání kolektivních traumat v případě obou literárních děl a neschopnosti vyrovnat se s vinou spojenou s kolektivní pamětí.

5.1 Vina v pojetí Karla Jasperse

Karl Jaspers svým dílem reagoval na vyrovnávání se s vinou německého národa po druhé světové válce, je to však dílo neobyčejně nadčasové, které lze aplikovat na různé události a prostředí. Ve svém díle *Otázka viny* (Schuldfrage: ein Beitrag zur deutschen Frage, 2019) rozlišuje 4 základní typy viny: kriminální, politickou, morální a metafyzickou. Jaspers jednotlivé typy viny charakterizuje na základě tří hledisek. První je povaha daného činu, dále je to instance, která vinu posuzuje, a zatřetí jsou to související důsledky, které z dané viny vyplývají.

Pod vinou kriminální rozumí takovou, která je prokázána formálně soudem a plyne z činů porušujících prokazatelně zákony²⁹. Politická vina je v Jaspersově pojetí spjata s činy státníků a s příslušností k nějakému státu, ze které následně plyne povinnost občanů tohoto státu nést následky za činy, které stát spáchal. Dle Jasperse je tedy každý občan zodpovědný za svou vládu a za její činy. Karl Jaspers souhlasí s kolektivní vinou německého národa a chápe ji ve smyslu

²⁹ JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*, s. 29.

politické odpovědnosti. Té se podle něj ve státě nelze vyhnout, a proto měli Němci možnost nacistický režim určitým způsobem zvrátit. Lidé podle něj musí „odpovídat za svůj stát“³⁰. Jaspersovo pojetí viny však jinak odmítá existenci kolektivní viny – kolektiv, např. národ, nikdy nemůže nést kriminální, morální ani metafyzickou vinu. Jediné, co může jakožto ucelený národ nést, je politická odpovědnost.

Každý člověk je také morálně zodpovědný za své vlastní činy, a to včetně politických a vojenských. Jedinec proto nese morální vinu za činy, i když byly provedeny dle určitého rozkazu shůry. Jak píše Jaspers, „instancí je vlastní svědomí a komunikace s přítelem a bližním, s milujícím člověkem, který má živý zájem o mou duši“³¹.

Čtvrtým typem viny je podle něj vina metafyzická, která plyne z pocitu určitého nezúčastněného přihlížení, tj. vina za to, že jsem neudělal/a vše, co jsem v situaci určitého bezpráví mohl/a. Každý jedinec je tedy zodpovědný za zločiny, které se udály v jeho přítomnosti či za jeho vědomí. Tato vina vychází ze solidarity mezi lidmi a z přesvědčení, že lidé by si měli pomáhat; jedná se podle něj o „nedostatek absolutní solidarity s člověkem jako člověkem“³². Přežití v momentě, kdy jiní v blízkosti přichází o život, nutí jedince cítit vinu, přestože za vraždění sami nemohou: „to, že ještě žiji, je moje vina“³³. Vinu tohoto typu nelze nijak oficiálně postihnout, a to ani právně, politicky, ba ani morálně. O této vině rozhoduje dle Jasperse pouze Bůh. Metafyzickou vinu lze dle autora těžko předat jako prožitek druhé osobě, neseme si ji v sobě a s tím i pocit studu za něco neodhalitelného, ale vždy přítomného. Jaspers říká: „Jestliže jsem neučinil všechno, co jsem mohl, abych jim zabránil, jsem spoluvinen“³⁴.

V souvislosti s vinou a morálkou Jaspers také zmiňuje otázku moci, která je podle něj všudypřítomná a žádný jedinec se nemůže vyhnout spoluúčasti v mocenských vztazích ve společnosti. Naši účastí na mocenských poměrech máme usilovat o ochranu lidských práv.

Jak v *Otázce viny* (1946), tak v díle *Mezní situace* Jaspers upozorňuje, že každý člověk upadá do viny i svým nekonáním. Nečinnost a přihlížení zlu vede ke stejné vině, k jaké vede i jednání³⁵. Pokud v určité společnosti převládá stav apatie vůči politickému dění, jedinci necítí

³⁰ SCHAAP, Andrew. „Guilty subjects and political responsibility: Arendt, Jaspers and the resonance of the German question in politics of reconciliation“. In: *Political Studies*. 2001, s. 750.

³¹ JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*, s. 30.

³² Tamtéž, s. 87.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž, s. 25-27.

³⁵ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 90–91.

společnou odpovědnost, slepě vykonávají nutné a politicky nečinně přihlíží. Na první pohled se může zdát, že takový člověk jedná poslušně a svědomitě – dělá, co se od něj očekává, a neúčastní se politického dění, se kterým souhlasí či nesouhlasí. Politické dění vnímají jako něco vzdáleného.

Každý ze zmíněných typů viny nese i své důsledky. Kriminální vinu postihuje trest, o kterém rozhodl soud, politickou vinu je pak nutné řešit nápravou a ztrátou či omezením politické moci. Po morální vině následuje „pokání a obroda“³⁶. Jedná se o proces, který začíná v hloubi duši jedince a následně má své důsledky i ve světě kolem něj. Metafyzická vina může v člověku způsobit proměnu jeho vnitřního života a prožívání, je to podle Jasperse „proměna vlastního já před Bohem“³⁷. Po provinění následuje výčitka, která může přicházet buď zvenčí (kriminální a politická vina) či zevnitř (morální a metafyzická vina). Dle Jasperse nelze morálně obviňovat druhé, můžeme takto soudit pouze sami sebe, jelikož nelze objektivně postihnout smýšlení druhých. Jaspers zároveň tvrdí, že „morálně lze vždy posuzovat jen jednotlivce, nikdy ne kolektiv“, čímž zde myslí i celé národy či demografické skupiny, jako jsou např. ženy či staří lidé. Národ podle něj jako celek nikdy nemůže být vinen, může být pouze politicky odpovědný.

V závěru kapitoly lze zmínit též kritické reakce na Jaspersovu otázku viny. Francouzský filosof Paul Ricoeur oponoval Jaspersovi v článku Německá vina tvrzením, že užití slova „vina“ (v němčině *Schuld*) je adekvátní pouze v případech kriminální a morální viny. Kriminální vina se podle něj odvíjí také od morální povahy činu³⁸. Ricoeur zastával názor, že rozdíl mezi kriminální a morální vinou je pouze v závažnosti činu.

5.2 Vina v pojetí Hanny Arendt

Pro pochopení viny v pojetí Hanny Arendt jsou klíčové její práce *Osobní odpovědnost za podmíněk diktatury* (Personal Responsibility under Dictatorship, 2003) a *Eichmann v Jeruzalémě* (Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil, 2019), kterou tvoří soubor reportáží z procesu s Adolfem Eichmannem v roce 1961. Arendt reportáže psala do *The New Yorker* a o dva roky později je vydala knižně. Soud s Eichmannem, s jedním z hlavních organizátorů holokaustu, sledoval celý svět. Arendt svým dílem přispěla k myšlence banality zla v poválečném diskurzu, ale brzy po vydání, resp. ještě před knižním vydáním, se na ni snesla vlna kritiky a kontroverze ohledně

³⁶ JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*, s. 35.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ RICOEUR, Paul. „Německá vina“. Přel. Václav Němec. In: *Reflexe*, č. 54, 2018. Dostupné z: https://reflexe.flu.cas.cz/wp-content/uploads/2020/02/Reflexe_2018_54_0141.pdf, s. 146.

jejího vypočtení nacistického představitele. Její výroky byly označeny za antisemitské a antisionistické. Jak píše americký filozof Richard J. Bernstein ve svém pojednání *Responsibility, Judging and Evil* (1999), Arendt v *Eichmannovi v Jeruzalémě* otevřela otázky, se kterými se lidstvo potýká neustále: otázky zabývající se problematikou odpovědnosti, vinou a zlem. Jsou to otázky, které nelze nikdy definitivně vyřešit. Přesto si je neustále pokládáme a snažíme se najít na ně odpovědi. Podle Arendt Eichmann nepředstavoval zrůdný systém. Pokud by takto byl odsouzen, mohl se z něj stát obětní beránek, což i on sám chtěl³⁹. Namísto toho Arendt zastávala názor, že každý jedinec pracující pro režim bez ohledu na motivace je spoluviníkem a nese na činech morální vinu. Analýza Adolfa Eichmanna ilustruje její pojetí banality zla. Popis jeho osobnosti v rámci totalitního systému lze aplikovat i na další aktéry, kteří v jiných režimech a zemích konali podobné činy, jako tomu bylo i v případě Brazílie a tamní diktatury.

Arendt vnímala Eichmanna jako člověka pracovitého a ambiciózního⁴⁰, který doufal v uznání autoritami⁴¹ a toužil po bezpečí uvnitř kolektivu. Podle ní nebyl ani zapáleným antisemitem či indoktrinovaným straníkem⁴². Na jeho případě ilustruje svůj pojem „banalita zla“, který vyvolal silnou vlnu kritiky. Co tím však Arendt zamýšlela, byl banální původ zla, tedy skutečnost, že člověk konající zlo často neztělesňuje představu zlého člověka⁴³. Pro ni nebyl zrůdou, ale klaunem, člověkem slepě následující rozkazy. Takové pojetí však u mnohých kritiků vyvolalo silnou nevoli, jelikož ho ve zkratkovitém pojetí chápali tak, že nacistické zlo a Eichmannovy činy byly banální.

Eichmann se hájil tím, že jen vykonával rozkazy nadřízených a že provedené činy byly v rámci tehdejší nacistické legislativy. Podle doktora Servatia, Eichmannova obhájce, byl Eichmann pouze souzen za své činy, protože Německo prohrálo⁴⁴. Eichmann také tvrdil, že kdyby zločiny nevykonal on, udělal by to někdo jiný, tedy že je v podstatě byl nucen udělat⁴⁵. Toto slepé následování autorit a rozkazů odpovídá psychologickému popisu tak, jak jej vykreslila Arendt, jako pouhé kolečko v systému, které jen následuje procesy systému. Co se týče vlastní viny, Eichmann

³⁹ ARENDT, Hannah. *Personal Responsibility under Dictatorship*, s. 31.

⁴⁰ ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě*, s. 43.

⁴¹ MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann*, s. 7.

⁴² ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě*, s. 35.

⁴³ VILLA, Dana. *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*, s. 67.

⁴⁴ ARENDT, Hannah. *Personal Responsibility Under Dictatorship*, s. 31.

⁴⁵ ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě*, s. 298.

tvrdil, že by ji cítil pouze v případě, kdyby nedodržel rozkazy a špatně vykonával práci⁴⁶. Takovou poslušnost lze podle Arendt aplikovat pouze na děti. Pokud dotyčný vykonával špatné činy a zločiny, totalitní režim tím podporoval⁴⁷. Podle Arendt je před soud potřeba postavit jednotlivce, nesoudit historii, různé „ismy“, jako je např. antisemitismus. Podle ní je každý člověk vykonávající rozkazy režimu individuální jednotkou, kterou je potřeba soudit.

Podle ní byl ve Třetí říši jen zlomek lidí, kteří bezmezně podporovali zločiny režimu, ale zároveň tam bylo velké množství lidí, kteří byli ochotní je páchat. Totalitní mašinerie je podle Arendt schopná podmínit lidské chování ve smyslu „menšího zla“. Na morální či osobní úrovni pro ně bylo jednodušší vykonávat práci dál bez ohledu na podmínky a důsledky. Morálně si to zdůvodňovali právě argumentem menšího zla, který se vyskytuje v naší civilizaci již od Antiky. Například Aristoteles píše v *Etice Nikomachově*, že menší zlo lze ve srovnání s větším zlem považovat za dobro, jelikož menší zlo je „milejší“ než větší, a „co jest milé, je dobré“⁴⁸. Podobně uvažoval i Spinoza v *Etice*, při volbě mezi dvěma zly je vždy třeba vybrat to menší⁴⁹. Problémem je však podle Arendt skutečnost, že lidé, kteří si vybrali menší zlo, zapomenou na to, že volili zlo⁵⁰, a že při každé volbě mezi zly se postupně zlo zvětšuje, až už se nic horšího stát nemůže⁵¹. Dle Arendt jsou to právě státní úředníci volící menší zlo, díky kterým totalitní režimy mohou fungovat⁵².

Absurdita kolektivní viny podle Arendt spočívá v tom, že tam, kde jsou vinni všichni, není vinen nikdo. Arendt zároveň zdůrazňuje význam zohlednění širšího společensko-politického kontextu, v němž se jednání odehrává. Vinu nelze přičítat pouze jednotlivcům, ale je třeba ji chápat v rámci systémů a společenských struktur, a často může vznikat v důsledku pohodlnosti, lhostejnosti či absence kritické reflexe.

Karl Jaspers a Hannah Arendt se přátelili a vyměňovali si dopisy⁵³, ve kterých sdíleli svůj pohled na vinu a nacistické zločiny. V pojetí kolektivní viny se jejich postoje lišily. Zatímco podle Jasperse byl německý národ ve smyslu politické odpovědnosti vinen, podle Arendt kolektivní vina

⁴⁶ ARENDT, Hannah. *Personal Responsibility Under Dictatorship*, s. 35.

⁴⁷ ARENDT, Hannah. *Personal responsibility Under Dictatorship*, s. 46–47.

⁴⁸ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. Přel. Antonín Kříž. Praha: Rezek 2013, s. 107.

⁴⁹ DE SPINOZA, Benedict. *Of Human Bondage or of the Strength of the Affects. Ethics*.

⁵⁰ ARENDT, Hannah. *Personal Responsibility under Dictatorship*, s. 36.

⁵¹ Tamtéž, s. 37.

⁵² Tamtéž, s. 34.

⁵³ KOHLER, Lotte a Hans SANER, ed. *Hannah Arendt / Karl Jaspers Correspondence 1926-1969*. San Diego: A Harvest Book, 1992.

brání určit vinu jednotlivce. V Jaspersově pojetí příslušnost Němců k jejich státu je měla přinutit všemi prostředky zabránit nacistickým hrůzám, a jelikož tak neučinili, jsou politicky odpovědní. Lidé podle něj musí „odpovídat za svůj stát“⁵⁴. Arendt dále odlišuje kolektivní vinu od kolektivní odpovědnosti. Podle ní neexistuje kolektivní vina či nevina ve smyslu kriminální viny a trestu. Takové činy se musí vždy soudit na úrovni jednotlivce, a hovoří se tedy zde o vině individuální za zločin, který spáchal jednotlivec nebo za jeho podíl na zločiny konané kolektivně. Jak říká: „Kde jsou vinni všichni, není vinen nikdo“⁵⁵, obvinění kolektivu by podle ní vedlo k určitému roztržštění viny, ve kterém by se ztratila vina jednotlivců. Proti kolektivní vině staví kolektivní odpovědnost, která se ve státě skutečně objevuje jakožto politický pojem. Stát jakožto společenské uspořádání je zodpovědný za jednotlivé činy svých občanů a za to, co vykonali v jeho jménu⁵⁶.

Ačkoliv zlo vykonávané brazilskou diktaturou nedosáhlo z hlediska počtu obětí takových rozměrů, jako tomu bylo v případě nacistického Německa, přesto je pojetí viny dle Jasperse a Arendt vhodným a zajímavým prismaticem, jak nahlížet na události vojenského režimu v Brazílii. Oba autoři ve svých dílech reflektovali hrůzy holokaustu, nicméně forma zla nemění nic na tom, že se stále jedná o zlo. Ať už s vytetovanými čísly na předloktí či bez nich, v plynových komorách v Osvětimi či v Domu smrti v Petrópolis, ty největší oběti obou režimů v nich hlas ztratili. O zlu a hrůzách tak promlouvají jiní, jak píše ve svých *Esejích* český židovský spisovatel a přeživší Osvětimi Arnošt Lustig: „Nemohu mlčet, třebaže není radostné o tom mluvit. Je to neviditelná štafeta, ve které mrtví předávají slovo těm ještě živým“⁵⁷. Zlo má mnoho podob, ale vždy za ním stojí jednotlivci, kteří ho vykonávají a nesou na něm vinu. V kapitolách 6 a 7 proto bude aplikováno pojetí viny dle Jasperse a Arendt s cílem analyzovat, jaké typy viny lze odhalit v dílech *K. Příběh jednoho hledání* od B. Kucinského a v *Deníku pádu* od Michela Lauba.

⁵⁴ SCHAAP, Andrew. „Guilty subjects and political responsibility: Arendt, Jaspers and the resonance of the German question in politics of reconciliation“. In: *Political Studies*. 2001, s. 755.

⁵⁵ ARENDT, Hannah. *Personal responsibility Under Dictatorship in Responsibility and Judgment*. New York: Schocken Books, 2003, s. 28.

⁵⁶ Novák, Jakub. REFLEXE. Hannah Arendtová RESPONSIBILITY AND JUDGMENT. [online]. [cit. 2024-5-1]. Dostupné z: https://www.reflexe.cz/File/Reflexe_36/Novak_1.pdf

⁵⁷ LUSTIG, Arnošt. *Eseje – vybrané texty [z let 1965-2008]*, Praha: Mladá fronta, 2009, s. 60.

5.3 Kolektivní paměť

Kolektivní paměť je v této práci chápána dle pojetí francouzského sociologa Maurice Halbwachse, který je patrně nejvýznamnějším autorem zabývajícím se touto problematikou, a to na základě jeho díla *Kolektivní paměť* (La mémoire collective, 2009). Podle Halbwachse nejsou žádné naše vzpomínky individuální, ale jsou součástí a projevem kolektivní paměti. Naše vzpomínky jsou vždy společné, a to i ty, které jsme zdánlivě zažili sami, nejsme podle něj „nikdy sami“⁵⁸. Je tomu proto, že i v situacích, kdy jsme o samotě, jsme nutně ovlivněni dalšími lidmi. Samotné pamatování, vzpomínání i zapomínání nelze provádět individuálně, vzpomínky se vždy opírají o vzpomínání a prožitky ostatních. Vzpomínky proto nikdy nejsou jenom naše. Halbwachs toto nazývá „nadindividuálními vzpomínkami“. Naše vzpomínky opíráme o různá svědectví, abychom si potvrdili verzi určitých událostí. Mohou to být přitom i naše staré vzpomínky, do kterých se včleňují nové, potom se jedná o naše vlastní svědectví. Ty se mohou na první pohled lišit, tvoří však celek, pokud se shodují v tom důležitém. Důvěryhodnost našich vzpomínek pak roste v případě, že nám je další osoby mohou potvrdit⁵⁹.

Halbwachsova teorie kolektivní paměti vychází z myšlení jeho učitele, francouzského sociologa, Émila Durkheima, který se zabýval otázkou kolektivního myšlení. Podle něj každý člověk přesahuje sama sebe do takové míry, „jakou se podílí na společnosti“⁶⁰. Vliv na Halbwachse měl také Henri Bergson, který se v díle *Hmota a paměť* (Matière et mémoire, 2003) zabýval otázkou vnímání v souvislosti s pamětí. Podle něj je život každého z nás tvořen vzpomínkami, jelikož i přítomnost se musí uložit do paměti spolu s obrazy z minulosti, aby se mohla jevit jako ucelená událost.

Kolektivní paměť nemá podle Halbwachse na rozdíl od historie stanovené hranice, jedná se o vnitřní obraz skupiny v období její existence, o nahlížení na události její perspektivou. Vzájemné sociální působení Halbwachs považuje za klíčový faktor zapamatování. Vzpomínky jsou podle něj za všech okolností kolektivní. Individuální jsou dle Halbwachse pouze vjemy, vzpomínáme sice

⁵⁸ HALBWACHS Maurice. *Kolektivní paměť*. Přel. Yasar Abu Ghosh. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2009, s. 51.

⁵⁹ Tamtéž, s. 50.

⁶⁰ DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 24.

individuálně, vždy to však probíhá v referenčním rámci kolektivní paměti. Ta má velký význam na úrovni rodiny, jelikož se díky ní vytváří paměť potomků a kontinuita mezi generacemi⁶¹.

V souvislosti s tématem paměti je na místě zmínit také myšlenky německého egyptologa a religionisty Jana Assmanna. Ve svém díle *Kultura a paměť* se zabýval kulturní pamětí. Podle něj „začíná vymírat generace očitých svědků nejtěžších zločinů a katastrof v análech lidských dějin⁶². Tuto kolektivní, kulturní paměť je nutné uchovávat v komunikaci, jinak to povede k zapomnění⁶³. Proto je potřeba podávat svědectví o těchto zločinech a pokračovat v záchraně vzpomínek, která může vést k záchraně lidstva před dalším zlem.

⁶¹ ŠUBRT Jiří, PFEIFEROVÁ Štěpánka, 2010. „Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání“. In: *Historická sociologie*, č. 1/2010. Dostupné z:

http://www.historickasociologie.cz/docs/01_2010/kolektivni_pamet.pdf

⁶² ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť – Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001, s. 15.

⁶³ Tamtéž, s. 37.

6 K. Příběh jednoho hledání

K. Příběh jednoho hledání představuje beletristickou prvotinu B. Kucinského a je založen na skutečné události z autorova života, na zmizení jeho o pět let mladší sestry Any Rosy Kucinské a jeho švagra Wilsona Silvy. Ti byli z politických důvodů uneseni a zavražděni represivními státními složkami. Ana Rosa Kucinski vystudovala na Sãopaulské univerzitě chemii a získala doktorát v oboru filozofie. Spolu se svým manželem byli členy Národně osvobozené aliance (ALN). Údajně byli odvezeni do Domu smrti, kde byli vyslýcháni a později zavražděni.

Hlavním tématem díla jsou tedy politická zmizení a vraždy během brazilské vojenské diktatury v letech 1964 až 1989. V případě tohoto díla nelze hovořit o románu jako takovém, z formálního hlediska se jedná spíše o soubor úvah či rozhovorů s cílem vytvořit náhrobek zmizelé sestry autora alespoň v literární podobě, jelikož mu to fyzicky nebylo umožněno. Hlavním tématem je zde strach hlavního hrdiny, který se postupně mění v pocit viny. Oba zmíněné pocity přitom totalitní stát opětovně vyvolává. Neustále dává K. drobné záblesky naděje, že s ní někdo mluvil, či že ji někdo viděl, přitom však byla umučena a zavražděna v Domě smrti. Mučení se tak neomezuje pouze na konkrétní unesené oběti, ale rozšiřuje se i na blízké, které stát vědomě mučí podporovanou nevědomostí. Nejistota smrti je oproti jistotě smrti pro pozůstalé větším utrpením. Hlavními tématy knihy jsou vina, totalitní režim a vztah otce s dcerou. Otec si až skrze hledání uvědomuje, nakolik jeho vnímání jejich vztahu bylo zkreslené a že svou vlastní dceru vlastně ani neznal.

Knihy je tvořena ze samostatných kapitol, které jsou propojeny pouze ústředním tématem a postavou K. Ani vypravěč v rámci knihy nezůstává stejný, naopak zde promlouvají hlasy různých postav, od dcery a jejího manžela, vystupujícího pod přezdívkou Rodriguez, přes policejního informátora a uklízečku v Domě smrti, až po vševědoucího vypravěče ztělesňujícího myšlenky a vzpomínky K. Právě tato vícehlasost vytváří vícerozměrný obraz událostí a hlasy, které byly násilně umlčeny, dostávají prostor podat svědectví.

K. svou dceru začne hledat až po několika dnech. Nejprve navštíví její fakultu, pak začne oslovovat zákazníky, sousedy, a nakonec i cizí lidi. Někteří pro něj mají pochopení a vyslechnou ho. Jiní mu dají najevo, že vyslechnout muže hledajícího ztracenou dceru je i pro ně ohrožením. Neustále naráží na systém, který mu znemožňuje najít odpovědi na otázky ohledně své dcery. Nemůže pro ni ani uspořádat pohřeb, protože mu to systém a židovská obec nedovolují – bez těla totiž nelze nikoho pohřbít.

U Kucinského *K. Příběh jednoho hledání* je patrná paralela mezi brazilskou diktaturou a nacismem v Evropě, a to konkrétně v Polsku, odkud jeho otec, Meir Kucinski, emigroval. Nejedná se však o faktografické srovnání obou režimů, spojujícím prvkem je zde pocit viny, kolektivní paměť a tíživý a všudypřítomný strach z nebezpečí, které číhá všude kolem. Právě jeho otcem je inspirovaná hlavní postava K. Písmo K. lze chápat jednak jako iniciálu příjmení autorova otce, zároveň je to však aluze na hlavní postavu Kafkova románu *Proces* nebo na zeměměřice K v *Zámku*. To není náhodné, stejně jako protagonisté Kafkových děl, i Kucinského vypravěč neúspěšně bojuje se systémem a v tomto represivním víru se snaží najít pravdu. Podobně jako v případě Josefa K. v Kafkově *Procesu* i K. vnímá situaci, ve které se ocitl, jako trest za vlastní neurčitou vinu.

6.1 Vina v díle *K. Příběh jednoho hledání*

Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, vina je ústředním tématem díla *K. Příběh jednoho hledání*. Vinu zde cítí jednotlivci, zejména hlavní postava K., přestože za hrůzy a teror mohl převážně stát, resp. lidé jednající v jeho zájmu. Dílo podává svědectví o zločinech státních zaměstnanců, kteří nikdy nebyli potrestáni.

Nejsilněji v *Příběhu jednoho hledání* zaznívá u K. vina metafyzická: „Vina. Stále ta vina. Vina, že v tom či onom pohledu nezachytil strach. Že jednal tak a ne jinak. Že toho neudělal víc. [...] Že dostal mizerné odškodnění od vlády, přestože o ně nežádal. V hloubi duše vina, že přežil“⁶⁴. To přesně odpovídá Jaspersově tvrzení: „to, že ještě žiji, je moje vina“⁶⁵. Jelikož tuto vina nelze nijak postihnout, je těžké se jí zbavit a zároveň i těžké ji zprostředkovat další osobě. K. vnímá zmizení dcery jako „trest za to, že byl srdcem stále u literatury a u svých přátel spisovatelů“⁶⁶. Iracionálně se viní za to, že žil jen pro literaturu jidiš a přehlédl dceřiny aktivity v ilegálním odboji⁶⁷. Postupně v něm sílí přesvědčení, že za zmizení dcery může on sám, protože si jí dost nevšiml: „Ach, kdyby byl celou dobu nemyslel jen na jidiš a na literaturu, kdyby si byl víc všiml své dcery a synů...“⁶⁸. Vinu přitom samozřejmě nese represivní systém a jeho jednotliví aktéři, metafyzická vina však K. nutí vyčítat si, že zmizení mohl nějakým zázračným způsobem zabránit. Vina otce je o to silnější, že pro ni ze všech svých dětí měl největší slabost. Říkal jí v jidiš *majn*

⁶⁴ KUCINSKI, B. *K. Příběh jednoho hledání*, s. 160.

⁶⁵ JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*, s. 35.

⁶⁶ KUCINSKI, B. *K. Příběh jednoho hledání*, s. 164.

⁶⁷ Tamtéž, s. 128.

⁶⁸ Tamtéž, s. 54.

*tajer techterl*⁶⁹, moje drahá dceruška, a byl na ni velmi fixovaný. O to pozoruhodnější je, že otec nevěděl ani to, že se vdala, ani to, že má i druhou rodinu svého manžela, ke které jezdí na návštěvy⁷⁰. Vinu pociťuje i v situaci, kdy hodnotí své kontakty s informátory. Viní se za to, co jim prozradil, když se snažil o dceřině zmizení zjistit více informací:

Znepokojeně si přehrál, co zrádným uším informátorů odhalil. [...] Od samotného K. se dozvěděli, kde všude už dceru hledal, s kým mluvil, jestli má vysoce postavené přátele. [...] A mnoho dalších informací. To jsem byl pěkný trouba, *ich bin geven a grojster idiot*, uzavřel K. v jidiš. Ještě se zmítal v pocitech viny, když mu zavolal jeho přítel spisovatel a advokát⁷¹.

Pocit viny ho nutí znovu a znovu promýšlet minulé rozhodnutí. Hledá v nich jakýkoliv náznak, jakoukoliv skulinku, která by odhalila, čím se dalo zmizení jeho dcery zabránit. Ve svých úvahách se vrací až k samotnému rozhodnutí emigrovat do Brazílie: „Kdo ví, kdyby byl jako bratranec Simon odjel namísto do Jižní Ameriky do Severní, k žádné tragédii by možná nedošlo“⁷². Spekulace o tom, co mohlo dceru zachránit, jsou pochopitelné, nicméně v jeho situaci bohužel nic změnit nemohou. Zůstává otázkou, jak by se K. rozhodl, kdyby předem věděl, že v Brazílii na něj čeká krutý osud. Možná by se rozhodl emigrovat jinam, kde by ho potkal lepší osud, možná by se něco špatného stalo i v jiné zemi. Faktem však zůstává, že vinu na dceřině zmizení nese institucionální totalitarismus a nikoliv jedinec, který si pouze přál pro své potomky lepší budoucnost. Ostatně jak píše Kucinski, „institucionální totalitarismus vyžaduje, aby vina ... dál měla své místo v nitru jako osobní a rodinné drama, nikoli jako kolektivní tragédie, kterou skutečně byla a kterou je i půl století poté“⁷³. Právě na vinu totalitního státu autor upozorňuje, a to např. na telefonátu domnělé brazilské turistky. Ta mu měla podat nové informace o jeho sestře mnoho let po jejím zmizení a podle Kucinského je to důkazem, že brazilský represivní systém „je stále naživu“⁷⁴.

⁶⁹ Tamtéž, s. 165.

⁷⁰ Tamtéž, s. 41.

⁷¹ Tamtéž, s. 35.

⁷² Tamtéž, s. 53.

⁷³ Tamtéž, s. 161.

⁷⁴ Tamtéž, s. 174.

Obvinění nepřicházejí pouze z nitra K., ale během hledání ho nesmyslně obviňují i osoby, u kterých se snaží hledat pomoc. Za zmínku stojí generál, který se snaží rozdmýchat pochybnosti K. a jeho přesvědčení, že zmizení jeho dcery je politicky motivované: „Obvinil ho, že v židovské obci šíří závažná a nepodložená obvinění namířená proti armádě. A co když vaše dcera utekla s nějakým milencem do Buenos Aires? To vás ještě nenapadlo?⁷⁵“ Institucionální totalitarismus tak přenáší při každé příležitosti vinu na nevinné pozůstalé, čímž se jejich pocit provinění ještě prohlubuje.

Manžel Any byl revolucionář a K. měl morální dilema, zda má obviňovat jejího manžela, jelikož ji tím v podstatě odsoudil k smrti, nebo zda ho má „ctít, protože obohatil její život“⁷⁶. Je to jeden z dalších iracionálních myšlenkových pochodů, kterými se snaží K. najít moment, který pro Anu znamenal budoucí smrt. Zároveň se viní za to, že se rodině manžela svěřovala a jemu ne: „Měla to být odpověď na [...] jeho vroucí oddanost jidiš? Jazyku, který ani ona, ani její bratři neznali, což byla koneckonců jeho vina, protože se nenamáhal je ho naučit? Tato domněnka přidávala k jeho vině další a další“⁷⁷. Pocity viny se s každou další myšlenkou na sebe vrství a K. se propadá stále hlouběji do vlastního intimního vězení viny.

Tu však nenacházíme u těch, u kterých bychom ji čekali. Pachatelé největších hrůz za brazilské diktatury bezmezně věří tomu, že je potřeba odstranit odpůrce režimu a komunisty, a uklidňují se tím, že jsou to teroristé. Naprostá absence empatie a lidskosti se kupříkladu ukazuje, když mluví o rodinách obětí: „My těma historkama o tom, že jsou v Juqueri nebo někde v cizině, necháváme těm sráčům naději“⁷⁸. Cílem pro ně není jen odstranit nepřátele, ale zároveň znemožnit jejich rodinám najít v zármutku klid: „Náš nepřítel jsou teď rodiny těch teroristů. [...] Musíme ty příbuzný psychicky rozložit“⁷⁹. Aktivita během vojenské diktatury vnímají jako boj o přežití a válku: „...tohle je válka, buď zabiješ, nebo zahyneš“⁸⁰. V případě aplikace Jaspersova pojetí viny je nepochybné, že aktéři podílející se na mučení a zabíjení jsou kriminálně vinni, přesto však nikdy díky Zákonu o amnestii nebyli souzeni. Jsou vinni dle Jaspersových měřítek i politicky, jelikož jako brazilští občané přísluší k Brazílii jako státu, pod jehož jménem činy páchají. Nesou i morální vinu za zločiny, kterých se dopustili na druhých lidech, přestože ji minimálně nikdo z postav díla

⁷⁵ Tamtéž, s. 37.

⁷⁶ Tamtéž, s. 42.

⁷⁷ Tamtéž, s. 44.

⁷⁸ Tamtéž, s. 71.

⁷⁹ Tamtéž, s. 69.

⁸⁰ Tamtéž, s. 103.

nechtěl. Nacházíme u nich zde tedy absenci morální a metafyzické viny, které by jim teoreticky mohli umožnit spytovat své svědomí a přestat se na zlu podílet.

S pocitem viny se potýkají i osoby, které se vyskytovaly v blízkosti vyšetřovatelů nebo zvěřstev. Například milenka jednoho z vyšetřovatelů nechtěla slyšet o jeho činech a nechtěla tomu ani přihlížet. Kriticky hodnotí jeho schopnost dodržovat doma dohodu o mlčení o jeho práci: „...porušil naši domluvu, že svou špinavou práci nebude nosit domů“⁸¹. I přesto však sama vinu cítí také a možná právě proto volí svou cestu pokání: „Myslím, že právě proto přijímám lidi, jako jste vy, ne že bych pro ně mohla něco udělat, ani to není jen ze soucitu, ale znovu se pak cítím jako člověk, i když jim musím dát špatnou zprávu“⁸². Její vina nespočívá v mučení či vraždění, ale v tom, že žila s někým, kdo se tak provinil a nechat zabít, resp. sám zabil, tolik lidí. Dle Jasperse by její postoj bylo možné hodnotit jako metafyzickou vinu, vinu za to, že neudělala maximum pro to, aby zlu zabránila. Je to tedy v jádru podobná vina, kterou cítí hlavní postava, přitom však na úplně opačném pólu. Postavit se zrůdě s mocí je obtížnější než zůstat poslušně mlčet, nikomu s trochou svědomí to nemůže zůstat lhostejné. Fleuryho milenka má pocit, že nese větší vinu, protože je milenkou zrůdy, zatímco bachař jen poslouchá rozkazy či generál pouze hájí systém. To je v opozici s Jaspersovým pojetím morální viny. Podle něj člověk nese za činy vinu, i když byly provedeny na rozkaz shora. Generálové a bachaři tedy nesli stejnou morální vinu jako Fleury, na rozdíl od nich však pocit, který cítila jeho milenka, odpovídal metafyzické vině. Zůstávala jeho milenkou i s vědomím toho, že miluje zrůdu, a to ji činí vinnou. Jejím pohledem jako by samotná její přítomnost a sdílení prostoru se zrůdou, jak svého milence označuje, její vinu činila závažnější oproti těm, kteří pouze poslouchali rozkazy nebo měli takzvané čisté ruce.

Řekněme si to na rovinu: jít za někým, jako jsem já, za milenkou té zrůdy, není totéž jako jít třeba za známým generálem, který hájí systém, ale nikdy si nepošpinil ruce, nebo za nějakým přítelem ve vládě, nebo dokonce i za bachařem, který jen poslouchá rozkazy. Jít za někým, jako jsem já, je důkazem toho, že už člověk udělal úplně všechno, dokonce se obrátil i na někoho, jako jsem já⁸³.

⁸¹ Tamtéž, s. 105.

⁸² Tamtéž, s. 104.

⁸³ Tamtéž, s. 107.

Aby se zbavila viny, pomáhá blízkým pátrat po odpovědích, přičemž zároveň přiznává, že její úmysly nejsou nejcistší: „Já vás taky potřebuju, abych to všechno vyvážíla, všechnu tu špínu, do které jsem se namočila. Nemusíte mi děkovat. To já děkuji vám.“⁸⁴ Její metafyzická vina spočívá především v tom, že svou lásku ke zrůdě považuje za něco, co musela následovat: „Samozřejmě není moje vina, že jsem se zamilovala. Copak je někdo vinný tím, že se zamiloval? [...] Žena se proviní jen tehdy, když vášeň popře. Zločin není se zamilovat, zločin je se jí vzpírat, to je zločin proti sobě samé.“ Vášní a city se tedy snaží obhájit své setrvání v jeho blízkosti a zavírání očí před neštěstím. Polemizuje také o významu hříchu. „(Kněz) řekl, že žít tělesně mimo manželství je hřích, ale že mi Bůh odpustí. Takže pro něho je hřích tohle? A co ten zbytek? Co to zabíjení a mučení, to hřích není? Spát s někým, kdo tohle dělá, neznamená žít v hříchu?“ Podobně vinna je pak i uklízečka z Domu smrti. Ta se na terapii přizná, že má noční můry a halucinace z toho, čeho byla svědkem v Petrópolis. Nespíš jí v plné míře nedochází, čím se provinila, když mučení přihlížela. Přesto je však vinna, protože na rozkazy navštěvovala vězně a lstivě se tvářila, že je jednou z nich, aby vyzískala informace.

Ten, kdo odstranil Anu a jejího manžela, cítí vinu také, i když si to nepřiznává. Jako důkaz jeho viny a svědomí je pes Velryba, který po manželském páru zbyl a o kterého se nyní musí starat, protože jeho nadřízený psa nechce odstranit s tím, „že prý kdo ublíží psovi, je srab“⁸⁵, na což podřízený reaguje tak, že mu vyčítá: „A kdo zabíjí ty chudáky studenty, co mají otce a matku, [...] a ještě je rozčtvrtí a kusy těl zlikviduje“⁸⁶.

Metafyzická vina nutí blízké neustále něco konat ve víře, že tím přispějí k nalezení či záchraně dotyčné/ho. Milenka Fleuryho to hodnotí takto: „Může to být i vina, myslí si, že musí dál pátrat, dál žít v sebeklamu, dál něco dělat“⁸⁷. Je to tedy právě vina, která pozůstalé nutí neustávat v hledání. Pro K. je nemožné zbavit se vlastního pocitu viny, čemuž by podle Kucinského zabránilo jen oficiální objasnění únosů a poprav. Učinilo by „přítrž většině těch ponurých zákoutí myslí, která nás nutí se domnívat, že kdybychom byli jednali jinak, než jsme jednali, tragédii bychom zabránili.“⁸⁸ Není schopný svědčit o ztrátě své milované dcery ve svém milovaném jazyce jidiš, ale brání mu v tom nikoliv jazyk, ale jeho vlastní morálka: „nebylo správné udělat z dceřiny

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž, s. 62.

⁸⁶ Tamtéž, s. 62.

⁸⁷ Tamtéž, s. 107.

⁸⁸ Tamtéž, s. 161.

tragédie předmět literární tvorby“⁸⁹. K. se nakonec rozhodne sepsat svědectví v hebrejštině: „Nebyl už renomovaný spisovatel, který z neštěstí své dcery tvoří literární dílo, byl dědeček, jenž svým vnukům odkazuje zprávu o rodinné tragédii.“⁹⁰ Psaní je pro něj cestou, jak se vyrovnat s vlastním neštěstím⁹¹.

Mnoho z postav, které se objevují v *Příběhu jednoho hledání*, by mělo nést dle Jaspersova pojetí kriminální vinu, ačkoliv nikdy pro své činy během diktatury před soudem nestáli. Instancí kriminální viny je soud, ale vzhledem k amnestii a kolektivní amnézii na základě AI-5 nikdy nedošlo k oficiálnímu potrestání a k naplnění důsledků vyplývajících z kriminální viny. Podpůrci režimu či lidé jednající v jeho zájmu jsou rovněž politicky vinni, a to právě svou příslušností k tomuto státu. Politickou vinu ve smyslu odpovědnosti však nutno připsat i K., který je svým dílem zodpovědný za režim, který se nesnažil zvrátit. V jeho případě to znamená až do zmizení dcery jisté distancování či nezájem na politickém dění, a to vlivem jeho zapálení do záchrany jazyka jidiš a do literatury. Jeho politickou vinu lze spatřovat v jeho setrvávání v minulosti. I přes emigraci do Brazílie se cítil pravděpodobně silně spjatý s Polskem, s tamní židovskou komunitou a s jazykem jidiš. Nelze ho za toto však soudit, jelikož si z Evropy a holokaustu nesl do nové domoviny hluboké trauma. Vztáhneme-li k dílu otázku viny dle Arendt, nabízí se otázka, zda lze na postavy v díle aplikovat banalitu zla. Někteří aktéři byli skutečně jen pouhými kolečky v systému, mnozí však svými činy ztělesňovali skutečná monstra. Již zmíněná milenka o dozorcích tvrdí, že je monstrem, ale v extrémním pojetí ho lze vnímat jako člověka bezmezně poslouchajícího ideologii a rozkazy. Z jeho tvrzení, že jejich nepřítel jsou teď rodiny teroristů, vyplývá, že skutečně především slepě následoval ideologii. Druhou věcí ovšem je, zda si ve vykonávaném zlu liboval či nikoliv. V tomto románu se tak ukazuje, že odhalit někdy hranici mezi monstry a klauny v systému je obtížné. Motivace pro zlo je někdy zahalena nejasnostmi, podstatné je však toto zlo trestat, a to ve smyslu, jak vinu chápe Arendt. Kde jsou vinni všichni, není vinen nikdo. Proto je třeba jednotlivce, ať už monstra či klauny, postavit před soud a udělit jim tresty za zločiny, kterých se dopustili.

⁸⁹ Tamtéž, s. 129.

⁹⁰ Tamtéž, s. 130.

⁹¹ Tamtéž, s. 127.

6.2 Paměť v díle K. Příběh jednoho hledání

Hlavním tématem *K. Příběh jednoho hledání* je především brazilská diktatura a mizení politicky nevhodných osob. Při hlubším zkoumání je patrné, že identita hlavní postavy K. je úzce navázána na židovství a na jazyk jidiš. Každý krok, každá úvaha K. se při pátrání po zmizelé dceři vrací k jeho přehnané fixaci na jidiš a na židovské dědictví. Cítí metafyzickou vinu, jelikož místo své dcery věnoval pozornost právě „jazyku, který se proměnil v mrtvolu“⁹². Události během brazilské totality proto nelze v případě K. oddělit od kolektivní paměti Židů. Přestože Kucinského otec z Evropy emigroval za lepší budoucnost, i v Brazílii mentálně setrvává spíše v minulosti, ve snaze o záchranu mrtvého jazyka, jak jidiš sám nazývá.

Kolektivní paměť se objevuje i v případě brazilské diktatury, avšak je ztělesněná něčím, co bychom mohli nazvat kolektivním traumatem. Trauma zde spočívá v mlčení a tabuizaci tohoto období, což je bolestivé zejména pro pozůstalé oběti tehdejšího režimu. Kucinski to nazývá celonárodní Alzheimerovou nemocí a o skutečnosti, že se o událostech mlčí, mluví jako o dílu „kolektivního zapomenutí seznamu mrtvých“⁹³. Autor upozorňuje, že toto mlčení přetrvává a represivní systém je podle něj stále naživu. To dokazuje fakt, že jeho sestře Aně stále chodí dopisy a „listonoš nikdy nezjistí, že adresátka neexistuje, že byla unesena, mučena a zavražděna vojenskou diktaturou“⁹⁴.

Ačkoliv do nedávné doby se o zmizelých mluvilo jen v jejich rodinách, tyto individuální ztráty představují něco kolektivního a sdíleného, a to i přesto, že se o tom veřejně příliš nemluví. To odlišuje kolektivní paměť druhé světové války a brazilské diktatury. Trauma a zármutek v rodinách byl podobný, za hrůzy během brazilské diktatury však nikdo nikdy nebyl souzen a bylo na ně na dlouhou dobu v podstatě zapomenuto. Kucinski píše: „Přestože byla represe v Polsku tvrdá, když někoho zatkli, pořídili o tom záznam a vyrozuměli rodinu. Pak následoval soud. Existovalo obvinění a obhajoba, návštěvy ve vězení. Vězně tam zmizet nenechávali“⁹⁵. Kucinski to srovnává i s holokaustem, kde byla každá smrt v koncentračním táboře zaevidována a každý vězeň dostal identifikační číslo.

⁹² Tamtéž, s. 15.

⁹³ Tamtéž, s. 13.

⁹⁴ Tamtéž, s. 12.

⁹⁵ Tamtéž, s. 139.

K. zaujímá k vyrovnávání se s diktaturou skeptický či až cynický postoj: „Ještě několik let, a život se vrátí do normálních kolejí, z nichž se pro většinu lidí nikdy nevychýlíl“⁹⁶. S koncem diktatury podle něj bylo jednoduché zapomenout na zmizelé a zločiny spáchané pod taktovkou autoritativního režimu.

Absenci paměti v *Příběhu jednoho hledání* představuje neschopnost, resp. nemožnost hlavního hrdiny zařídit své dceři náhrobek. Jestliže není tělo, nemůže být ani náhrobek. A pokud není náhrobek, neexistuje fyzický důkaz o smrti ani místo, kam je možné chodit truchlit a vzpomínat. Přestože vinu za neexistenci těla nese totalitní mašinerie, resp. jednotliví aktéři, K. z toho viní sám sebe: „Vnímá nepřítomnost toho náhrobku jako neštěstí navíc, jako další trest za svou nevšímavost vůči tomu, co se s dcerou dělo přímo před jeho očima“⁹⁷. Jeho paměť je velice subjektivní, ve svých myšlenkách vnímá vztah s dcerou jako blízký a bezchybný. Skrze hledání však zjišťuje, nakolik měl o jejich vztahu zkreslenou představu.

Fotografie, které objevuje, a svědectví rodiny jejího manžela se začleňují do jeho starých vzpomínek tak, jak to popisuje Halbwachs v rámci své teorie kolektivní paměti. Obraz dokonalé dcery získává další rozměr a v jeho vzpomínkách nadále již nebude jeho dcera žít jenom jako jeho dcera a chemička, ale také jako manželka, partnerka odbojáře, účastnice ilegálního hnutí, ale především jako režimem odstraněná oběť a zmizelá beze stopy. Klíčová je zde zároveň důvěryhodnost vzpomínek a svědectví, jak to popisuje Halbwachs. K. má problém uvěřit příběhům o své dceři natolik, nakolik je fixovaný na svou verzi vzpomínek: „Když objevil dceřiny fotky, na nichž byla zachycena v situacích a na místech, které by ho nikdy nenapadly, znovu si uvědomil, kolik toho o jejím životě nevěděl a stále ještě neví“⁹⁸. Setkání s externím svědectvím skrze fotografie je pro něj až mystickým zážitkem⁹⁹. Ty jsou zároveň, pokud nepočítáme její osobní vlastnictví, jedinou fyzickou vzpomínkou na její osobu. Hlavní hrdina ve fotografiích zároveň cítí i svou vinu, protože takové album jejích fotografií sám neměl. Dokonce je přesvědčený, že kdyby „byl tomu lékaři v Riu přinesl celé album dceřiných fotografií, [...], možná by ji poznal a objasnil by, co se stalo. On však album dceřiných fotografií neměl. Byl tak zaneprázdněný literaturou a psaním článků do novin, že na to nikdy nepomyslel“¹⁰⁰. Kdyby měl více vzpomínek na svou dceru,

⁹⁶ Tamtéž, s. 86.

⁹⁷ Tamtéž, s. 75.

⁹⁸ Tamtéž, s. 110.

⁹⁹ Tamtéž, s. 111.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 114.

fyzických i mentálních, v jeho představách by to dceru buď zachránilo nebo by to přinejmenším pomohlo ji zavčas najít. To je však iracionální myšlenkový pochod, jelikož množství fotografií nemohlo zachránit někoho, kdo už byl dávno po smrti.

Jeho neschopnost všimnout si své dcery kvůli zahleděnosti do literatury mohla přispět k tomu, že nezaregistroval její ilegální aktivity. Není to však chyba nedostatku fotografií, ale jeho nedostatečné účasti na jejím životě, co jej činí metafyzicky vinného. Stejně jako jeho paměť hledí do minulosti, i on sám žil minulostí skrze polomrtvý jazyk jidiš, jak ho sám hodnotil: „„Místo aby se starali o živé, každý týden... oplakávali jazyk, který se proměnil v mrtvolu“¹⁰¹. Jeho vinu lze tedy přičíst přehnanému lpění na paměti, avšak kolektivní paměti židovského národa, na jejímž základě nebyl schopen vytvářet si v přítomnosti nové vzpomínky své individuální paměti, tvořené ze zážitků s dcerou a z účasti na jejím životě.

Přestože K. lpí na kolektivní minulosti, tedy na holokaustu a židovském dědictví, podobně jako dědeček v *Deníku pádu* není schopen o tomto kolektivním traumatu v rodině mluvit: „K. se svým dětem nikdy nesvěděl, že v Polsku přišel o dvě sestry, stejně jako se jeho žena snažila nemluvit před dětmi o tom, že během holokaustu ztratila celou rodinu“¹⁰². Jejich postoj lze chápat jako snahu uchránit děti před traumatem a bolestí, podobně jako v případě *Deníku pádu* se však toto mlčení promítá do rodinných vztahů a neschopnosti přeživších holokaustu trauma překonat. K. své trauma kompenzuje zájmem o jidiš a židovskou literaturu a jeho činy jsou do velké míry motivovány hrůzami, které jsou s židovskou identitou neodmyslitelně spjaty. Jeho setrvávání v minulosti by možná kromě nedokonalých vztahů v rodině nemělo hlubší dopady, pokud by do jeho života nevstoupilo další trauma v podobě zmizelé a zavražděné dcery. Snaha podílet se na kolektivním vyrovnávání se s holokaustem ustupuje do pozadí v momentě, kdy se střetává s vlastním individuálním traumatem. Obě traumata se v rodině propojují a z díla Kucinského je patrné, že jedno nemůže existovat bez druhého: „(K.) odvětil, že pro něho je dceřina tragédie pokračováním holokaustu“¹⁰³. To odpovídá Baumanově tvrzení, že holokaust není ojedinělou událostí v historii, ale průvodním rysem modernity. Trauma zmizelé dcery K. připomíná zážitky během druhé světové války: „Když prchal před polskou policií a v roce 1935 přijel do Brazílie, krajané ho varovali před Getúliovými špehy, *zej zajnen umetum*, jsou všude, upozorňovali ho v jidiš. Ale to bylo za fašismu.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 15.

¹⁰² Tamtéž, s. 159.

¹⁰³ Tamtéž, s. 76.

A teď jsou špehové zase všude¹⁰⁴. Kolektivní paměť v rámci rodiny pro ně neznamena jenom ztrátu většiny předků v koncentračních táborech, ale i ztrátu dcery (či v případě Bernarda sestry). Rodinná historie se tak opakovaně násilně přerušuje a do jejich paměti i paměti jejich dětí se začleňují ztráty a vyrovnávání se s nimi. Kolektivní paměť celého národa zůstává poznamenána amnézií a Brazílie bude podle Kucinského nadále zemí bez paměti, dokud se neodváží podívat do své minulosti. Figueiredo ji nazývá zemí dememorizovanou, kde politická paměť neexistuje, protože amnestie znamenala amnézi¹⁰⁵.

Celý román se uzavírá otcovou návštěvou vězení. Již poněkolikáté, ale jako by to bylo opět poprvé, vypráví příběh o jednom hledání. Při vzpomínání na dceru se mu promítá před očima celý jeho život a vrací se mu dokonce i starý přízvuk, který měl při příjezdu do Brazílie. Jeden z vězňů později popíše K. jako „zhuntované tělo starce, jenž držel pár očí – dva plameny –, ztělesnění zoufalství“¹⁰⁶. K. začne vzlykat a aby snad zakryl svůj pláč, předkloní se, aby vězňům rozdál kartony cigaret a tabulky čokolády. Ztratí však rovnováhu a upadne. V závěru leží na zemi, dívá se na politické vězně kolem sebe a za sebou má okno, kterým svítí slunce jako příslib svobody. V ten moment cítí „obrovskou únavu, ale mír“¹⁰⁷. Nakonec rozdává cigarety vězňům, pak se jeho dlaně rozevřou a oči navždy zavřou. Návštěva skutečného vězení je pro něj vysvobozením z pomyslného vězení vlastní paměti.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 31.

¹⁰⁵ FIGUEIREDO, Eurídice. *A literatura como arquivo da ditadura brasileira*. Rio de Janeiro: 7 Letras. 2017.

¹⁰⁶ KUCINSKI, B. K. *Příběh jednoho hledání*, s. 166.

¹⁰⁷ Tamtéž.

7 Deník pádu

Deník pádu je jedním z mnoha děl reflektujících holokaust a vinu s ním spojenou. Na první pohled by se mohlo zdát, že již existuje tolik svědectví, že další román zpracovávající tematiku šoa není nutný. Sám vypravěč však v díle své rozhodnutí jej napsat obhajuje takto: „Nenapadlo by mě ani na vteřinu tyto myšlenky opakovat, kdyby nebyly v určitém okamžiku nezbytné, abych mohl mluvit také o svém dědečkovi, a tedy o svém otci, a tedy o sobě“¹⁰⁸. Tento anonymní vypravěč začne psát deník pro své nenarozené dítě jako zprávu o jeho předcích, příběh tří generací – sebe, svého otce a svého dědečka. Když se dozví, že se stane otcem, cítí potřebu zacelit nejen otevřené rány a jizvy ve své židovské rodině, ale také vlastní pocit viny pramenící z událostí v jeho dospívání. Pro vypravěče je možnost postavit se čelem minulosti a rodinnému dědictví cestou, jak se osvobodit z otežlých minulosti, žít v přítomnosti a být schopen čelit budoucnosti. Ústředními tématy knihy jsou tedy vina, paměť a rodinná traumata, která se přenášejí z generace na generaci.

Příběh rodiny začíná během druhé světové války, během níž je dědeček vězněn v koncentračním táboře Osvětim. Věznění přežije a následně emigruje do Brazílie, kde se přirozeně začlení. Tam si najde práci obchodního cestujícího, což je mezi tamními židovskými imigranty z východní Evropy běžné. Jeho židovská identita je však upozaděna, nechodí do synagogy, ožení se s nežidovskou ženou, která k judaismu konvertuje z vlastní vůle, a nedodrží ani židovské tradice. Jeho nežidovský život v Brazílii jako by dával zapomenout na jeho skutečný původ, který zapříčinil, že jeho celá rodina a všichni známí zemřeli v Osvětimi. Narodí se mu syn, otec vypravěče, pro nějž však kvůli své minulosti není schopen zastávat otcovskou roli. Dědeček, neschopen nést vinu spojenou s Osvětimí, nakonec páchá sebevraždu a je to právě jeho syn, kdo ho v pracovně najde zastřeleného. Otec se po smrti dědečka ponoří do práce v rodinném obchodě, což mu pomáhá zapomenout na utrpení. Zároveň to následně umožňuje vypravěči narodit se do „miniaturního impéria“¹⁰⁹. Nezpracované trauma však přechází na další generaci, otec nachází dědečkovy deníky a začne se přehnaně zajímat o holokaust. Celé dětství vypravěče pak spočívá v poslouchání příběhů o holokaustu, nacismu a Primu Levim. Tato dynamika se mění v momentě, kdy se vypravěč podílí na zmrzačení spolužáka. Tato událost, jeho spoluúčast na kruté šikaně

¹⁰⁸ „...nem por um segundo me ocorreria repetir essas ideias se elas nao fossem, em algum ponto, essenciais para que eu possa também falar do meu avô, e por consequencia do meu pai, e por consequencia de mim.“

LAUB, Michel, *Diário da Queda*, s. 7.

¹⁰⁹ „...império em miniatura...“

Tamtéž, s. 21.

nežidovského spolužáka Joãa v soukromé židovské škole, je hlavním tématem vypravěčova osobního příběhu. Joãův otec podle vypravěče viděl potenciál v židovské škole jakožto přípravě na nejlepší vysoké školy a přál si pro svého syna lepší budoucnost.¹¹⁰ Na jednu stranu lze uvažovat, zda to byl pro jeho syna dobrý krok, jak se však ukazuje později, šikana a pád Joãa do života nijak významně nazasáhla, tak to alespoň vyplývá z vypravěčova vyprávění. Jako stipendista a nežidovské dítě je João neustále šikanován („..., nažer se písku, nažer se písku, nažer se písku, ty gójský hajzle“¹¹¹). Zlomový okamžik však pro vypravěče nastává v momentě, kdy pro Joãa celá třída na oslavě jeho třináctých narozenin, kterou jeho otec uspořádá po vzoru bar micva jeho spolužáků, připraví podraz. Jak je zvykem, třináctkrát oslavence vyhodí do vzduchu, tentokrát ho však potřinácté nechají schválně spadnout na zem a on se vážně zraní. Joãův pád je následně motivací pro vypravěče se s ním spřátelit. Začne k němu chodit domů a trávit čas i s jeho otcem. Ten ho při jedné takové návštěvě obviní a zeptá se ho, zda se nestydí „za to, co se stalo v den Joãových narozenin“¹¹².

Později s ním chce změnit školu, na což narazí u svého otce a proběhne mezi nimi patrně největší hádka jejich dosavadního i budoucího života. Hádka je jediným momentem, kdy otec vypravěči vypráví o dědečkově životě, smrti a denících¹¹³. Pro vypravěče je tato chvíle i přesto určující pro jeho další vývoj¹¹⁴. Vypravěč kvůli neustálému vyprávění otce o holokaustu začal postupně nenávidět vše, co souviselo s nacismem a s jeho dědečkem¹¹⁵. Při hádce pak otci vmete do tváře, co si skutečně o jeho příbězích o holokaustu myslí: „...že bych chtěl, aby si Osvětím a nacismus a mého dědečka strčil přímo do prdele“¹¹⁶. Otec následně úplně přestává mluvit o dědečkovi, Osvětím a nacismu. Jeho syn jako příčinu vnímá skutečnost, že otci došla určitá souvislost mezi hádkou a Joãovým pádem, že mu došlo, na čem se jeho syn podílel a čím se provinil¹¹⁷. Jeho otec to nebral jako klukovský žertík, přestože ostatní spolužáci ve škole tvrdili, že se jednalo o nehodu¹¹⁸. Pro vypravěče je však jediné vyprávění o smrti dědečka cestou k prozření.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 11.

¹¹¹ „..., come areia, come areia, come areia, góí filho de uma puta.“

Tamtéž, s. 15.

¹¹² „...do que aconteceu no aniversário de João.“

Tamtéž, s. 12.

¹¹³ Tamtéž, s. 33.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 71.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 28.

¹¹⁶ „...que eu queria que ele enfiasse Auschwitz e o nazismo e o meu avô bem no meio do cu.“

Tamtéž, s. 31.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 32.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 22.

Konečně rozumí tomu, proč je otec tolik fixovaný na holokaust, proč o něm nedokáže přestat mluvit, proč se jeho mysl neustále vrací k příčině dědečkovy smrti. Hněv vypravěče spojený s příběhy o Osvětimi na základě tohoto střetu ustupuje do pozadí a vypravěči zůstává jen pocit viny, napojený na kolektivní paměť nejen své rodiny, ale celého židovského národa.

Později s Joãem přestoupí na nežidovskou školu. Motivací pro něj je jednak jeho vina, ale zároveň skutečnost, že se s ním na staré škole už nikdo nebaví. Při vyšetřování pádu totiž nezvládne školní koordinátorce lhát a přizná jí, že to nebyla nehoda. Toto přiznání se roznese po celé škole a vypravěč tím přijde o veškeré přátele. Na nové škole se však jeho cesty s Joãem také rozcházejí. Pro Joãa, který se ze svého pádu zotaví, jde život dál a ubírá se lepším směrem, „jako by nikdy neupadl na záda v den svých narozenin před svým otcem a šedesáti dalšími lidmi“¹¹⁹. Na nové škole začne být naopak vypravěč závislý na Joãovi. Vypravěč zároveň srovnává starou školu, kde bylo každodenním tématem židovství a holokaust¹²⁰, a novou, kde je šoa jen jednou z kapitol o druhé světové válce: „Žádný učitel se o Osvětimi nezmínil víc než jednou. [...] Nikdo si nespočítal, že já, kterému bylo tehdy čtrnáct let, jsem měl určitě otce, dědečka nebo pradědečka nebo bratrance nebo kamaráda kamaráda kamaráda, který utekl z vyhlazovacích komor“¹²¹. Kolektivní paměť židovského národa i jeho rodiny se promítá do způsobu, jakým vypravěč nahlíží na svět i novou školu.

Vypravěč se celou dobu po nástupu na novou školu s Joãem bál, že se přijde na to, co udělal. Jeho obavy se naplní ve chvíli, kdy pád na oslavě zmíní João před novými spolužáky. Vypravěč se pak utápí ve své vině, když říká: „moje tlapky židovské krysy odlepující se od jeho krku, můj instinkt židovské krysy prchající v okamžiku zmatku, můj charakter židovské krysy [...] vydávající zbytek spolužáků pro záchranu sebe sama a pokračování ve vysávání krve a zdraví ostatních“¹²². Po této události vypravěč přestane chodit ven a chodí jen ze školy domů, protože nemá žádné kamarády.

¹¹⁹ „...como se nunca tivesse caído de costas no próprio aniversário diante do pai e de sessenta outras pessoas.“

Tamtéž, s. 41.

¹²⁰ Tamtéž, s. 9.

¹²¹ „Nenhum professor mencionou Auschwitz mais de uma vez. Nenhum fez o cálculo óbvio de que eu, com catorze anos naquela época, certamente tinha um pai ou avô oubisavô meu ou de um primo ou de um amigo de um amigo de um amigo que escapou das camaras de extermínio.“

Tamtéž, s. 40.

¹²² „minhas patas de rato judeu se desviando do seu pescoço, meu instinto de rato judeu fugindo no momento da confusão, meu caráter de rato judeu [...] entregando os demais do bando para me preservar e continuar sugando o sangue e a saúde alheia.“

Tamtéž, s. 44.

Příběh se uzavírá na úrovni druhé generace vypravěčovým zjištěním, že otec trpí Alzheimerovou chorobou. Skrze střet s otcovou diagnózou si znovu vybavuje veškerá traumata, která prožil sám i si zvnitřil ze své rodiny: „João, můj dědeček, Osvětím a deníky, na to všechno jsem si znovu vzpomněl, až když jsem se dozvěděl zprávu o nemoci mého otce“¹²³. Pro vypravěče jako ztělesnění třetí generace v rodině je katarzí očekávání potomka, ve kterém vidí příležitost příběh traumatu a viny konečně uzavřít. Čtvrtá generace jako by mohla rodině přinést smír, po kterém tak dlouho toužili. Závěr románu tak spěje k určité touze po klidné a svobodné budoucnosti a k určité projekci těchto tužeb do nepředvídatelného osudu dítěte¹²⁴. To je však poměrně optimistické v kontrastu s cynickým tónem celého příběhu, jelikož se v celém příběhu neustále vrací traumata pádů a zároveň neschopnosti předat zkušenosti dál.

Hovoříme zde o generacích v lineárním plynutí času, dílo je však vystaveno na základě cyklické představy o čase. Cykličnost je v *Deníku pádu* stěžejním pohybem času, propojuje se minulost, přítomnost i budoucnost. Postavy jsou neustále v pohybu a mění své role, z otců na potomky a nazpět. Strukturou tedy román skutečně připomíná samotnou paměť. Individuální, subjektivní paměť často nemá pevně dané rámce času a prostoru, vzpomínky v pohybu přicházejí a odcházejí na základě mnohdy náhodných impulsů.

Nabízí se rovněž otázka, do jaké míry se jedná o autobiografické dílo či o autofikci. Samotný Laub však v rozhovoru s *Deutsche Welle* řekl, že se nejedná o autobiografickou knihu. Jeho otec nezemřel na Alzheimer, podle Lauba je však každá kniha autobiografická, jelikož autor vychází ze své paměti, emocí a zkušeností, a to i v případě, že píše fikci¹²⁵.

Dědeček je v knize vykreslený jako málomluvný a melancholický, jako duše navždy bloudící v obrazech své minulosti. Po jeho celoživotním mlčení o židovství a prožitých hrůzách v Osvětimi v závěru života sepisuje své deníky a následně ukončuje svůj život sebevraždou v pracovně, kde deníky psal a kde ho najde jeho syn, tj. vypravěčův otec. Sebevražda dědečka je následně držena jako rodinné tajemství a stává se dalším stupněm mlčení. V jeho denících není nikde zmíněno, co se stalo s jeho příbuznými: „Všichni z dědečkovy strany rodiny zemřeli v Osvětimi a v denících o

¹²³ „João, meu avô, Auschwitz e os cadernos, eu só fui pensar em tudo isso de novo quando recebi a notícia da doença do meu pai.“

Tamtéž, s. 33.

¹²⁴ CURY, Maria Zilda Ferreira. Literatura: promessa de hospitalidade. In: EYBEN, Piero; RODRIGUES, Fabrícia Wallace. *Cada vez o impossível: Derrida*. 2015.

¹²⁵ Frey, Luisa. Deutsche Welle. Tudo num livro é autobiográfico, diz Michel Laub. [online]. [cit. 2024-05-01]. Dostupné z: <https://www.dw.com/pt-br/tudo-num-livro-é-autobiográfico-diz-michel-laub/a-17158067>.

nich není ani řádka. Není tam ani řádka o táboře samotném, o tom, jak dlouho tam dědeček byl, jak přežil, co cítil, když byl osvobozen.“¹²⁶. Jeho zápisy nezachycují hrůzy koncentračního tábora a nezachycují ani složitosti spojené s emigrací. I tak se však v nich jeho trauma zrcadlí. Deník je vyobrazením dokonalého světa, kde se holokaust nikdy nestal. Jeho vzpomínky působí, jako by je svým perem sám zpětně přepisoval, aby v závěru života mohl vzpomínat na prožité události s radostí a láskou. Zároveň podle vypravěče nebyla jediná chvíle, kdy by dědeček nedělal „něco jiného, než myslel na všechna ta jména“¹²⁷. Únikem je pro něj uzavřenost a samota a připomínat si události je pro něj traumatizující stejně jako pro další přeživší holokaustu.

7.1 Vina v díle *Deník pádu*

Chceme-li v *Deníku pádu* analyzovat vinu, zdá se nanejvýš vhodné začít stejnou událostí v ději, kterou považuje za stěžejní i sám vypravěč: „Kdybych měl mluvit o něčem vlastním, začal bych příběhem spolužáka, který během oslavy spadl“¹²⁸. Příběhem se vina line na několika úrovních, tou nejpodstatnější a nejnaternější pro vypravěče je právě jeho vina spojená se zraněním spolužáka. Veškeré uvažování o vině a rodinných traumatech pro vypravěče začíná právě ve třinácti letech: „Pro mě to všechno začalo ve třinácti, když jsem Joãa nechal spadnout na narozeninové oslavě“¹²⁹. Je to pro něj větší zlom v životě než dědečkova Osvětim: „Kdyby se mě tehdy někdo zeptal, co mě ovlivnilo víc, [...] a tím ovlivněním myslím intenzivní pocit, jako něco hmatatelného a přítomného, vzpomínku, kterou není třeba vyvolávat, aby se objevila, neváhal bych s odpovědí“¹³⁰.

Deník je pro vypravěče formou introspekce, ve které spytuje své svědomí a neustále se k momentu pádu vrací. Přemýšlí, zda se stal jen pouhou součástí kolektivní akce či zda se na přípravách aktivně podílel: „Nevím, jestli jsem se na tom podílel kvůli těm ostatním spolužákům, a bylo by snadné je na tomto místě ze všeho obvinít, nebo jestli jsem se v určitém okamžiku na

¹²⁶ „Do ramo da família do meu avô morreram todos em Auschwitz, e não há uma linha a respeito deles nos cadernos. Não há uma linha sobre o campo em si, quanto tempo meu avô ficou lá, como fez para sobreviver, o que sentiu quando foi libertado, e posso imaginar a reação do meu pai ao ler o texto, seis meses ou um ano depois da morte do meu avô, e perceber essa lacuna.“

LAUB, Michel. *Diário da Queda*, s. 20.

¹²⁷ „fez algo além de pensar naqueles nomes todos“

Tamtéž, s. 61.

¹²⁸ „Se eu tivesse que falar de algo meu, começaria com a história do colega que caiu na festa.“

Tamtéž, s. 11.

¹²⁹ „Para mim tudo começa aos treze anos, quando deixei João cair na festa de aniversário.“

Tamtéž, s. 22.

¹³⁰ „e por afetar quero dizer sentir intensamente, como algo palpável e presente, uma lembrança que não precisa ser evocada para aparecer, eu não hesitaria em dar a resposta.“

Tamtéž, s. 9.

příhodě aktivně podílel¹³¹. Po letech je pro vypravěče těžké pamatovat si detaily a jeho vlastní paměť ho zrazuje a znemožňuje přestat se jednou provždy obviňovat z pádu. V případě užití Jaspersova rámce otázky viny se nabízí několik možností.

Zkušenost s mlčením se v rodině předává dál i po dědečkově sebevraždě: „V žádném okamžiku svého života se babička nezmínila o mém dědečkovi“¹³². Patrně to nejdůležitější a nejhorší zároveň v životě babičky, její manžel a jeho sebevražda, zůstávají zahaleny do hávu tajemství a mlčení. Není způsobeno nedůležitostí dědečka, ale naopak zřejmě neschopností se s jeho ztrátou vyrovnat. A to podobným způsobem, jakým se nedokázal vyrovnat on se ztrátou své důstojnosti a identity v Osvětimi. Vypravěč se posléze opravuje a doplňuje, že o něm někdy mluvila, zmiňovala jeho zvyky, a co dělal každý den, ale nikdy “neřekla to podstatné”¹³³. Podstatným zde můžeme rozumět buď dědečkovu sebevraždu anebo Osvětim. Je však přirozeností člověka, že o mrtvých chce mluvit v dobrém, a tak se nelze divit vypravěčově babičce, že se o dědečkovi zmiňovala ve zdánlivě nedůležitých detailech. Ty naopak mohly být připomínkou její lásky k němu, neboť jsou to právě tyto drobné momenty, kterých si pak lidé váží.

Jeho otec se oproti tomu o banálních detailech ze života s dědečkem nezmiňoval a jedinou nálepku, kterou mu v rozhovorech s vypravěčem dával, byl “muž, který přežil nacismus, válku, Osvětim”¹³⁴. Většina konverzací s jeho otcem se až do určitého bodu týkala pouze Židů a nacismu¹³⁵. O co více dědeček o holokaustu mlčel, o to více o něm otec vypravěče mluvil: „Můj otec hodně mluvil o Německu třicátých let, o tom, jak snadno se Židé nechali oklamat“¹³⁶. Otec se o židovství začal zajímat až po dědečkově smrti a objevení jeho deníků, a to i přesto, že o Osvětimi ani holokaustu v nich není žádná zmínka¹³⁷. Na základě čtení jiných pamětníků a fikcí o šoa otec doplňuje mezery v dědečkově životě, které jsou zahaleny mlčením. Odpovědi na nevyslovené otázky tak nachází zejména u Prima Leviho a jeho díla *Je-li toto člověk?*¹³⁸

¹³¹ „Não sei se participei por causa desses outros colegas, e seria fácil a esta altura culpá-los por tudo, ou se em algum momento eu fui ativo na história.”

Tamtéž, s. 14.

¹³² Tamtéž, s. 10.

¹³³ „...em nenhum momento daqueles anos ela contou o essencial sobre ele.”

Tamtéž, s. 10.

¹³⁴ „...o homem que sobreviveu ao nazismo, a guerra, a Auschwitz.”

Tamtéž, s. 18.

¹³⁵ Tamtéž, s. 23.

¹³⁶ „Meu pai falava muito na Alemanha dos anos 30, em como os judeus foram enganados com facilidade.”

Tamtéž, s. 18.

¹³⁷ Tamtéž, s. 20.

¹³⁸ Tamtéž, s. 80.

O existenci deníků se příbuzní dědečka dozvěděli až po jeho smrti. Především však skrze ně mohli poprvé proniknout do nejhlubších zákoutí jeho duše. Pro vypravěče je čtení dědečkových zápisků momentem, ve kterém poprvé porozumí tíze traumatu spojeného s Osvětímí. Vina se prolíná i ve vypravěčově přemítání nad důvody, proč se s Joãem spřátelil. Popisuje nepříjemný pocit, který sám nenazývá vinou, ale právě ona je pro něj impulsem, jak se s nepříjemným pocitem a výčitkami svědomí vypořádat:

Těžko říct, proč jsem se s Joãem spřátelil. Takové věci se nedějí proto, že je vám někoho líto, nebo proto, že se měsíce mučíte hypotézou, že jste ho málem zničili, i když to může na začátku pomoci, přinejmenším jako impuls pro první snahu o sblížení. Nebýt tohoto počátečního nepříjemného pocitu, nenabídl bych mu pomoc se studiem.¹³⁹

Vypravěč kriticky hodnotí svou sociálně-ekonomickou pozici a vnímá se jako bohaté židovské dítě. Mluví o sobě jako o „bohatém židovském klukovi“¹⁴⁰ a ilustruje to i na vyprávění o svém dětství: „Ve třinácti jsem bydlel v domě s bazénem a o červencových prázdninách jsem jel do Disneylandu“¹⁴¹. To kontrastuje se životem Joãa: „João nebyl členem klubu, do kterého jsem chodil, a nikdy neskákal z trampolíny, jakou mám doma“¹⁴². Zároveň je na jeho záznamech patrné, že vlastně do okamžiku pádu nikdy nezažil nic přelomového či intenzivního, co by ho nějak ovlivnilo: „...nikdy jsem neměl holku. Nikdy jsem nebyl opravdu nemocný. Nikdy jsem neviděl nikoho umírat nebo mít vážnou nehodu“¹⁴³. Poprvé v životě je nucen postavit se vlastnímu svědomí a chápat věci v širších souvislostech: „Tu noc, kdy oslavenec upadl na záda, se mi zdálo o jeho

¹³⁹ „Difícil dizer por que me tornei amigo de João. Essas coisas não acontecem porque você tem pena de alguém, ou porque passou meses torturado com a hipótese de quase ter destruído essa pessoa, embora isso possa ajudar no começo, “...ao menos como impulso no primeiro esforço de aproximação. Não fosse esse incômodo inicial, eu não teria me oferecido para ajudá-lo com os estudos.”

Tamtéž, s. 23.

¹⁴⁰ „um garoto rico de treze anos“

Tamtéž, s. 31.

¹⁴¹ „Aos treze anos eu morava numa casa com piscina, e nas férias de julho fui para a Disneylândia.”

Tamtéž, s. 9.

¹⁴² „João nao era sócio do clube que eu frequentava, e nunca tinha pulado de um trampolim como o que havia na minha casa.“

Tamtéž, s. 23.

¹⁴³ „Aos treze anos eu nunca tinha tido uma namorada. Eu nunca tinha ficado doente de verdade. Eu nunca tinha visto alguém morrer ou sofrer um acidente grave.”

Tamtéž.

otci, o strýcích a prarodičích...“¹⁴⁴. Jako by si poprvé uvědomil, že jeho činy neexistují ve vzduchoprázdnu, ale ovlivňují další osoby a jejich blízké. Jestliže tedy chápeme bar micva jako židovský obřad, během kterého se z chlapce stává dospělý muž, oslava nežidovského chlapce Joãa po vzoru oslav jeho židovských spolužáků se neúmyslně stává přerodem vypravěče v dospělého muže. Ten je skrze pád navždy osvobozen od nevinnosti a od toho okamžiku si v plné míře uvědomuje následky svých činů. Absenci svědomí, resp. nedomýšlení činů do jejich krajnosti, lze pozorovat na základě jeho popisu Joãovy oslavy: „Když jsem přišel na oslavu, poblahopřál jsem Joãovi. [...] My všichni, vystrojení a nastoupení, jsme společně čekali na dort a gratulace“¹⁴⁵. Všichni gratulanti se tedy na jednu stranu těšili na dort a na gratulace, na druhou stranu se ve skrytu duše těšili také na žertík, který pro oslavence měli přichystaný a který ho na několik měsíců upoutal na lůžko.

Ve vypravěčově vzpomínání je patrná snaha zbavit se nepříjemného pocitu viny i skrze určité osobní vydělení z kolektivu. Poté, co se sprátelí s Joãem, se začíná dívat na své přátele ze školy s nepochopením („...Také jsem se začal dívat na své přátele, aniž bych chápal, proč to udělali“¹⁴⁶) a pomyslná kolektivní vina židovských spolužáků se stává něčím větším, když říká, že s dalšími Židy nemá nic společného kromě toho, že se narodil jako Žid („...protože jsem s nimi neměl nic společného, kromě toho, že jsem se narodil jako Žid“¹⁴⁷) a že nemá potřebu si každý den připomínat židovské utrpení, a to i v koncentračních táborech, jen proto, že s nimi sdílí národnost („...bez ohledu na to, kolik lidí zemřelo v koncentračních táborech, nemělo smysl, abych si to každý den připomínal“¹⁴⁸).

Jak již bylo zmíněno výše, dědeček páchá sebevraždu ve své pracovně, kde psal své deníky. Stává se tak jedním z mnoha přeživších koncentračních táborů, kteří i přes osvobození zůstávají

¹⁴⁴ „Na noite em que o aniversariante caiu de costas eu sonhei com o pai dele, com os tios e avós que estavam na festa, com o padrinho que talvez tenha ajudado a pagar as despesas, e na festa não havia mais que um bolo de chocolate e pipoca e coxinhas e pratos de papel.”

Tamtéž, s. 9.

¹⁴⁵ „Eu dei parabéns a João quando cheguei à festa, [...], nós todos vestidos e ensaiados e unidos na espera pela hora do bolo e pelos parabéns...”

Tamtéž, s. 14.

¹⁴⁶ „...também comecei a olhar para os meus amigos sem entender por que eles tinham feito aquilo...”

Tamtéž, str. 24.

¹⁴⁷ „porque eu não tinha nada em comum com aquelas pessoas além do fato de ter nascido judeu“

Tamtéž.

¹⁴⁸ „...por mais que tanta gente tivesse morrido em campos de concentração não fazia sentido que eu precisasse lembrar disso todos os dias.“

Tamtéž.

částí duše stále v táboře. Italský chemik a přeživší koncentračního tábora Primo Levi (1989) tuto skutečnost vysvětluje třemi hypotézami. Vězni byli jednak vystaveni silné dehumanizaci a byli zbaveni možnosti volby, a to včetně možnosti ukončit dobrovolně svůj život, zároveň jim však jejich silný pud přežít nedovoloval během uvěznění uvažovat o smrti jako východisku. Pro tuto práci je klíčová třetí Leviho hypotéza, podle které sebevražda přeživších pramení z hlubokého pocitu viny, který nedokáže zmírnit nic, ani čas.

Dle Prima Leviho (1989) sebevražda často plyne z pocitu viny, kterého se dotýčný nedokáže zbavit. Tento pocit viny během prožívaného utrpení v koncentračních táborech, které je v danou chvíli dostatečným trestem za pocit viny, ustupuje do pozadí, ale po vysvobození opět vstupuje do popředí. Leviho hypotézy pomáhají pochopit motivace za dědečkovou sebevraždou, přestože její důvody nejsou známe ani vypravěči, ani čtenáři. Dědečkova vina, kterou cítí za své přežití, přetrvává v následujících generacích dál. Vinu cítí dědeček, otec za svůj vztah k dědečkovi, ale vina spjatá s židovskou kolektivní pamětí přežívá i ve vypravěči. Ten nesouzní s náboženstvím svých předků a zároveň si vyčítá čin, na kterém se podílel se svými spolužáky. Pocit viny je častým tématem v literatuře o vyhlazovacích táborech, jak však ukazuje osud Prima Leviho, je to jednak téma, zdá se, nevyčerpatelné, a zároveň ani ono vypsání se z viny člověka pocitu nedokáže zbavit¹⁴⁹.

Vypravěč v *Deníku pádu* o pocitu viny mluví i v souvislosti s Primem Levim, když popisuje jeho osud: „Primo Levi říká, že v Osvětimi začíná smrt botami, a já přemýšlím, jestli tím myslel jen dobu v táboře, nebo i desetiletí po obutí páru, který se mu podařilo během těch pěti rozhodujících vteřin uchopit“¹⁵⁰. Přes úspěšný život, který Levi vedl, nakonec ve svých šedesáti osmi letech „šel ke schodům a spadl z nich při události, kterou téměř nikdo z jeho životopisců nepovažuje za náhodnou“¹⁵¹. B. Kucinski ve svém románu *Návštěvníci* (*Os visitantes*, 2016) píše, že Primo Levi se od Osvětimi nikdy skutečně neosvobodil. Přestože vypravěčův otec v *Deníku*

¹⁴⁹ SANTOS, Cristina Napp dos, MARQUES, Eduardo Marks de. “Uma prisão ainda pior que aquela: a culpa em *Diário da Queda* (2011) de Michel Laub“. In: *Alea: Estudos Neolatinos* [online]. 24(3), 2002, s. 105–120.

¹⁵⁰ „Primo Levi diz que em Auschwitz a morte começa pelos sapatos, e fico imaginando se ele estava se referindo apenas ao tempo no campo ou às décadas depois de calçar o par que conseguiu pegar naqueles cinco segundos decisivos.“

LAUB, Michel. *Diário da queda*, s. 47.

¹⁵¹ „...caminhou até a escada e nela caiu numa ocorrência que quase nenhum de seus biografos julga ter sido acidental.“

Tamtéž, s. 47.

pádu odsuzuje dědečkovu mlčením, je možné, že i kdyby dědeček o Osvětimi mluvil, ani tak by nedošel klidu a ukončil by život stejně jako Primo Levi, který o traumatu napsal a řekl mnoho.

Morální vinu dle Jasperse může cítit pouze dotyčný člověk, a přestože jiní na to mohou mít jiný názor, vinu morální mu přisoudit nemůžou. Tu vždy posuzuje vlastní svědomí a lze předpokládat, že dědeček byl natolik nepřítomný a ztracený ve své minulosti, že si patrně ani nevšiml, že jeho syn takový postoj zaujímá. Syn a vnuk předpokládali, že je dědeček povinen o své minulosti a rodinném traumatu mluvit. Pro ulehčení vlastních tíživých myšlenek jej obviňují, že s nimi měl svou minulost sdílet. Dost možná chtěl dědeček své potomky ušetřit hrůz a připravit jim půdu pro život bez traumat. To Pollak nazývá benevolentním mlčením¹⁵². Odlišuje též mlčení provinilé, kdy oběti cítí vinu za to, co prožili. Možná tedy, nejen kvůli pocitu viny, jednoduše nenašel sílu o Osvětimi mluvit. Soudit totiž člověka, který byl násilně postaven daleko za hranice lidskosti, důstojnosti a svobody, že po zbytek života nebyl schopen najít vhodná slova, je přinejmenším krátkozraké. Jen pro smrt jednoho blízkého je složité najít slova. Jaká tedy měl najít dědeček, aby popsal skutečnost, že všichni lidé, které ze svého domova znal, zemřeli v koncentračním táboře? Trauma šoa se tak přenáší skrze mlčení a dědečkovy zápisky o dokonalém světě, kde se neděje nic špatného.

Dědečkovu mlčením o Osvětimi zároveň znemožňuje jeho blízkým i čtenářům knihy komplexitu jeho emocí pochopit. Skutečnost, že prožil trauma, je nesporná, cítil však dále stud, vinu či vděčnost za to, že přežil? Primo Levi vysvětluje pocit viny přeživších z koncentračních táborů jako určitý pocit dluhu vůči mrtvým, jako absolutní opomenutí pomoci ve smyslu selhání v rámci lidské solidarity¹⁵³. To je analogicky tím, co Karl Jaspers nazývá metafyzickou vinou. To, že jsme nenasadili život, abychom zachránili život druhým, v nás nechává pocit nesmazatelné viny. Toto selhání v aspektu lidské solidarity či metafyzická vina s sebou v první řadě nese stud za to, že dotyčný přežil, zatímco jiní takové štěstí neměli. Dědečkův pocit viny tak možná plynul z toho, co Levi popisuje následovně: „...stud za to, že jsme přežili, protože jsme nepatřili k těm nejlepším, [...], "ti, kteří byli 'zachráněni' z koncentráku, nebyli ti nejlepší [...], přežili ti nejhorší, sobci, násilníci, necitlivci, kolaboranti v 'šedé zóně', udavači..."¹⁵⁴. Někteří z přeživších se totiž podle

¹⁵² POLLAK, Michel. „Memória, esquecimento, silêncio“. In *Estudos Históricos*, v.2, n.3, Rio de Janeiro, 1989, s. 3-15. Dostupné z: <http://bibliotecadigital.fgv.br/ojs/index.php/reh/article/view/2278/1417>.

¹⁵³ LEVI, Primo. *Potopení a zachránění*. Přel. Drahoslava Janderová. Praha: Mladá fronta, 1993.

¹⁵⁴ LEVI, Primo. *Os afogados e os sobreviventes: os delitos, os castigos, as penas, as impunidades*. Přel. Luís Sérgio Henrique. São Paulo: Paz e Terra, 2004.

Leviho pohybovali v šedé zóně mezi rolemi: obětí násilí a násilníka. Mnoho z vězňů v koncentračních táborech pro své přežití obětovalo své spoluvězně. Podobným činem se provinili i kolaboranti a donašeči během brazilské diktatury, kteří se tvářili, že K. pomáhají, přitom ale donášeli i na druhou stranu. Pokud uvažujeme o vině v Jaspersově pojetí, nelze těmto lidem upřít metafyzickou vinu, jelikož jejich činy nelze omluvit snahou o záchranu vlastního života, když kvůli tomu zemřeli jiní.

Nad přežitím tedy visí otazníky: proč zrovna my? Proč jsme my přežili a jiní ne? Jsme v něčem lepší než oni? Dle jakého práva jsem my dostali možnost znovu žít? Vše, co se o dědečkovi dozvídáme v *Deníku pádu*, napovídá tomu, že celý život cítil metafyzickou vinu za to, že přežil Osvětim. Konkrétní důvody této viny nejsou známy, protože o svém pobytu v koncentračním táboře nikdy nemluvil. Z deníků tedy není patrné, zda v Osvětimi sehnal padnoucí boty, ani jaké identifikační číslo měl. Pravděpodobně však, podobně jako K. v *Příběhu jednoho hledání*, po zbytek života cítil v hloubi duše vinu za to, že přežil. Cítil vinu, kterou však ve skutečnosti nesli strůjci konečného řešení židovské otázky a jednotliví dozorcí, nikoliv vězni. Ti měli na rozdíl od některých jejich spoluvězňů pouze to štěstí, že koncentrační tábor přežili. Vinu v pojetí Arendt nesou právě jednotliví nacističtí aktéři, není to kolektivní vina, která by měla být souzena. Právě tito jednotlivci nesou kriminální a politickou vinu v Jaspersově pojetí.

7.2 Paměť v díle *Deník pádu*

Paměť je spolu s vinou středobodem *Deníku pádu*, je to samotná podstata deníku a vzpomínek, ale je to zároveň spojující článek mezi dědečkem, otcem a synem. Tato koncentrující síla uvádí postavy do víru, ve kterém je těžké určit, jaká vzpomínka se týká každé postavy zvlášť. Navzájem se ovlivňují a většina z nich navazuje na kolektivní paměť v rodině. Paměť zde můžeme připodobnit k vodní hladině a jednotlivé vzpomínky ke kamenům čerčícím hladinu. Tyto vzpomínky jako kruhy vznikají a zanikají kolem jejího prapůvodu, dědečkova traumatu. Nezpracovaná zkušenost dědečka neustále čeří hladinu a znemožňuje jeho potomkům najít vnitřní klid.

Struktura díla *Deník pádu* sama připomíná vzpomínání a paměť. Jednotlivé útržky o dědečkovi, otcí a dospívání vypravěče se v kapitolách prolínají, vracejí se ke stejným událostem způsobem, který ve čtenáři evokuje pocit, že je přímým svědkem vypravěčova melancholického a nostalgického vzpomínání. Pro deník je obvykle typická jedna vlastnost, kterou je označení času. To však v autorově deníku chybí, jelikož pro něj vlastně ani není podstatné. Vyprávění není

lineární, chronologické, naopak působí dojmem, že se autor neustále ztrácí ve víru vzpomínek a minulosti, ze kterého se vynořují a opět zase ztrácejí jednotlivé útržky: od dědečkova příplutí do Brazílie, přes spolužákův pád, až po vypravěčovu zkušenost s emočně nepřítomným otcem. Čas pro *Deník pádu* není relevantní, deník je pro vypravěče cestou, jak porozumět rodinné historii a vyrovnat se s traumaty svých předků. Fragmenty vzpomínek se v sobě vzájemně odrážejí a vytvářejí mozaiku, ve které se jako ústřední téma objevuje přetrvávání emočních ran v rodině.

Děj vyprávěný v první osobě, bez znalosti jména vypravěče, zároveň zkušenosti a vzpomínky zevšeobecňuje. Osvětím, mezigenerační trauma či vyčleňování jiných z kolektivu (jako to bylo v případě Joãa jako jediného nežidovského studenta v jejich škole), to vše v knize působí jako něco, s čím se může každý takový jedinec ztotožnit. Mlčení dědečka o koncentračním táboře a mlčení otce o dědečkovi se stává mlčením všech osob zasažených podobným traumatem. Repetice situací a opakovaný návrat k tomu samému je pak na druhou stranu pro vypravěče cestou, jak se vyrovnat s traumatizující zkušeností. Každý návrat přitom vrhá trochu jiné světlo na zaprášené vzpomínky, které si v paměti vzpomínajícího začínají žít svým vlastním životem.

Vyprávění je velice subjektivní, nahlížíme na ostatními dávno zapomenuté události, které si však v hlavě vypravěče žijí vlastním životem. On sám je vůči své paměti nedůvěřivý a přiznává své obsesivní přemýšlení o události: „že moje verze příběhu je zkreslená, falešný záznam ovlivněný tehdejšími pocity, trauma z toho, že jsem strávil rok sněním a sněním znovu o Joãově pádu, protože je až směšné si myslet, že by v 80. letech židovská škola v Porto Alegre něco takového připustila“¹⁵⁵.

Již zmíněná anonymita vypravěče má v díle svůj význam. Jména v něm nenosí postavy, ale jednotlivé traumatické události. Jméno, a to velice obvyklé, má chlapec João, který je ztělesněním vypravěčovy viny. Pro dědečka je důležitým jménem Osvětím jako synonymum pro holokaust a jeho metafyzickou vinu. Čtenář dědečkovo jméno nezná, a on tak opět ztrácí část své identity podobně, jako to již zažil v koncentračním táboře. Jeho zkušenost ho definuje pro další život víc než cokoliv jiného. Pro otce je to pak jméno jeho choroby, Alzheimerovy nemoci. Na základě této diagnózy mu hrozí, že se, stejně jako dědeček po návratu z koncentračního tábora, nebude moci poznat v zrcadle. Za nějaký čas si nebude pamatovat, jak se jmenuje, ani jak se jmenoval jeho otec,

¹⁵⁵ „[...] que a minha versão da história é distorcida, um registro falso influenciado pelo sentimento da época, o trauma de passar o ano sonhando e sonhando de novo com a queda de João, porque é até ridículo pensar que nos anos 80 uma escola judaica de Porto Alegre pudesse abrigar esse tipo de coisa.“
LAUB, Michel. *Diário da Queda*, s. 27.

ani jeho syn. Absence jmen tak umocňuje důležitost a zrádnost paměti. Postavy jsou tak v díle značně zjednodušeny, je potlačena jejich subjektivita, a to i přesto, že dílo samo o sobě je velice osobní a subjektivní. Postavy se stávají samy sebou skrze svá traumata, a právě tato neschopnost vystoupit z toho vězení jim brání rodinný kruh traumat uzavřít. Navzájem se sobě vzdalují, a přesto si jsou v něčím blízké, všechny lze vnímat jako univerzální narativy či archetypy.

Takovým archetypem je dědeček jakožto anonymní přeživší koncentračního tábora, jehož mlčení přehlušuje přítomnost pro něj i pro jeho potomky. To je patrné na vzpomínkách jeho vnuka, když píše: „Věděl jsem, že můj dědeček nikdy nepřestal myslet na Osvětim. Dědeček si chodil kupovat chleba a noviny: Osvětim. Můj dědeček popřál babičce dobré ráno: Osvětim“¹⁵⁶. Ačkoliv dědeček o své minulosti není schopný mluvit, jeho syna to přiměje přehnaně se zajímat o holokaust a o Prima Leviho, který podal konkrétní obraz o životě v koncentračních táborech. Nevyřešené mezigenerační trauma nakonec spočine na bedrech vnuka, který se svým deníkem snaží přenos traumatu uzavřít a snaží se vyrovnat s tíhou několika generací.

Vztah mezi vzpomínkami a pamětí tří generací jedné rodiny je klíčovým elementem vyprávění. Z vyprávění je patrné, že syn a vnuk v jedné osobě ve svém deníkovém vyprávění zpracovává nejen svoje vzpomínky, ale také mezigeneračním přenosem i vzpomínky svých předků. Paměť je pro všechny z nich vězením, ze kterého se dědeček snaží vysvobodit mlčením a vnuk mluvením, resp. psaním. Tyto fragmentární vzpomínky se postupně propojují a vytvářejí vazby mezi generacemi. Příběh každé z generací se zdá být jedním a opakované pasáže v deníku vypravěče jen upevňují tíhu generačních traumat. Tématem je i náklonnost, ztráta a identita a jejich předávání přes generace.

Hledáme-li v *Deníku pádu* motivy paměti, nemůžeme opomenout ani její ztrátu či absenci, tj. zapomínání. Vypravěč uvádí celý příběh větou, že jeho „dědeček nerad mluvil o minulosti“¹⁵⁷. B. Kucinski mlčení přeživších zdůvodňuje tak, že chtějí zabránit přenosu melancholie na děti a na vnoučata, „než si začnou budovat vlastní život“¹⁵⁸. Někdy o tom traumatizujícím a hluboce zraňujícím nelze mluvit a pouze papír může snést tíhu takových slov, což je cesta, kterou později volí otec i vypravěč. Vypravěč považuje deníky otce a dědečka za texty, které vycházejí ze stejného

¹⁵⁶ „Sabia que o meu avô nunca deixou de pensar em Auschwitz. Meu avô ia comprar pão e jornal: Auschwitz. Meu avô dava bom-dia para a minha avó: Auschwitz.“

Tamtéž, s. 61.

¹⁵⁷ „Meu avô não gostava de falar do passado.“

Tamtéž, s. 7.

¹⁵⁸ KUCINSKI, B. K. *Příběh jednoho hledání*, s. 159.

tématu a doplňují se. Společným jmenovatelem je „neuskutečnitelnost lidské zkušenosti ve všech dobách a na všech místech“¹⁵⁹. Zatímco dědeček se přes své trauma přenést nedokázal, otcí se povedlo jít dál. Pro vypravěče je deník pokračováním obou předchozích deníků. Jejich individuální vjemy tak, jak píše Halbwachs, probíhají v referenčním rámci kolektivní paměti.

Dědeček se rozhodl sepsat deníky desítky let po tom, co se dané události staly. Důvodem mohla být potřeba určité reflexe či pozastavení nad prožitým životem či snaha o únik z vězení vlastních vzpomínek. Vypravěč píše: „Nevím, kdy si dědeček začal psát deníky, ale nejspíš to bylo několik desítek let po událostech, o nichž vypráví“¹⁶⁰. Vypravěč na jednu stranu přiznává, že podobně jako dědeček by o tom také nechtěl mluvit. Podle něj už toho ve světě zaznělo tolik o holokaustu, že další příběhy jsou zbytečné. Přestože dědeček na první pohled sepsal celý svůj život do deníků, ve skutečnosti se mu na první pohled podařilo zamlčet velkou část jeho vlastního života. Jeho zápisky začínají příjezdem do Brazílie a není v nich jediná zmínka o období mezi jeho narozením, o jeho rodině, o dětství, ani o období, kdy mu bylo na předloktí vytetováno číslo¹⁶¹. Nezmiňuje se ani o holokaustu, ani o náročné plavbě do Brazílie¹⁶².

Vypravěč si v denících všimá, že dědečkovy zápisky zdaleka neodpovídají realitě: „V dědečkových denících byla Brazílie roku 1945 zemí, která nezažila otroctví. Žádný vládní agent neomezoval příchod imigrantů prchajících před válkou. Pro učitele matematiky, který neuměl portugalsky, to bylo místo plné příležitostí“¹⁶³. Dědečkovy deníky mají charakter jakési encyklopedie o ideálním světě¹⁶⁴ s množstvím hesel bez konkrétního vztahu mezi nimi.¹⁶⁵ Vypravěč dědečkovy zápisky popisuje jako „zjevně lživé“¹⁶⁶ a optimistické¹⁶⁷ s tím, že definice popsanych jevů a věcí zdaleka neodpovídají realitě. Jeho deníky lze vnímat jako jeho brazilský

¹⁵⁹ LAUB, Michel. *Diário da queda*, s. 146.

¹⁶⁰ „Não sei quando meu avô começou a escrever os cadernos, mas o mais provável é que tenha sido décadas depois dos eventos que narra.“

Tamtéž, s. 21.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 7.

¹⁶² Tamtéž, s. 7.

¹⁶³ „Nos cadernos do meu avô, o Brasil de 1945 era um país que não tinha passado pela escravidão. Onde nenhum agente do governo fez restrições à vinda de imigrantes fugidos da guerra. Um lugar repleto de oportunidades para um professor de matemática que não falava português.“

Tamtéž, s. 18.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 49.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 17.

¹⁶⁶ „evidentemente mentirosos“

Tamtéž, s. 17.

¹⁶⁷ „...num tom grosseiramente otimista.“

Tamtéž.

„americký sen“, ztělesnění toho, co od nové domoviny čekal. Možná doufal, že po návratu z Osvětí si zaslouží krásný život. Jednak, jak je patrné z jeho deníků, se jeho představy neseťkaly s realitou a zároveň nad ním neustále visel stín Osvětí. Po životě prožitém v zakletí vlastních vzpomínek sepisuje encyklopedii dokonalého života. To je v protikladu s psanou kolektivní pamětí holokaustu tak, jak ji zachytili další přeživší. Dědečkovy deníky obsahují nekonečné zápisy o ideálním světě, ideálním manželství, ideálním dítěti a naprosto v nich opomíjí fakt, že celou jeho rodinu zavraždili nacisté a jeho duše zůstala v Osvětí¹⁶⁸. Svým vyprávěním znovu vytváří vlastní minulost, převrací fakta a zároveň vyjadřuje silnou touhu být sám. Fiktivními vzpomínkami zaplnil celkem šestnáct sešitů, z nichž každý má asi sto stran. Vypravěč jeho prózu hodnotí tak, že „nenechává nikoho na pochybách, jak se dědeček vypořádal se svými vzpomínkami“¹⁶⁹. Jak píše Sebastião (2016), dědečkovy sepsání vzpomínek je pro vypravěče mezníkem, kterým si Osvětím zvnitřňuje jako součást vlastní osobní a rodinné historie. Vypravěč v knize konfrontuje dědečkovy trauma koncentračního tábora se svým osobním traumatem, kterým je Joãouv pád. Osvětím s miliony obětí je postavena do kontrastu s jeho vinou, kterou cítí kvůli zranění svého spolužáka. Pro vypravěče je však Osvětím až do objevení dědečkových deníků něčím vzdáleným, zatímco Joãouv pád se ho přímo dotýká.

Otázky o tom, co si pamatujeme či jak zapomínáme, rostou na významu, když se čtenář dozví, že vypravěčův otec trpí Alzheimerovou chorobou. Právě ta je stěžejním tématem v pasážích věnovaných vypravěčovi otci: „To, že můj otec trpí Alzheimerovou chorobou, jsem se dozvěděl před dvěma lety“¹⁷⁰. Toto zjištění je jedním z dalších mezníků vypravěčova života. Vzpomíná, že do té doby nikdy neviděl svého otce nemocného, a reaguje na to tím, že jde do hospody a opije se. Pro otce je zjištění diagnózy motivací pracovat na podobném projektu, jako vytvořil dědeček, a začne „sepisovat svůj život“¹⁷¹. Oproti dědečkovým deníkům však otec vykresluje svůj život realisticky.

Otec vypravěče je v jeho vzpomínkách vykreslený především jako člověk zatížený dědictvím holokaustu, který prožívá sekundární trauma¹⁷². Podle vypravěče otcovo čtení deníků

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 26.

¹⁶⁹ „...que nao deixa dúvidas sobre como o meu avô lidava com suas memórias.“

Tamtéž, s. 29.

¹⁷⁰ „Descobri que meu pai tem Alzheimer há dois anos.“

Tamtéž, s. 39.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 57.

¹⁷² SEBASTIÃO, Alex. „Memória, trauma e escrita em Diário da Queda, de Michel Laub“. In *Literatura e Autoritarismo*, 16, 2016.

ovlivnilo způsob, „jakým se vyrovnával nejen s judaismem, ale i se vším ostatním“¹⁷³. Neustále mu vypráví o utrpení Židů, o antisemitismu, holocaustu a Primu Levim, aniž by tušil, že tím dospívajícího chlapce nutí k popírání a odporu k vlastní rodinné historii. Snaží se tím zaplnit mezeru, kterou představují traumatické zážitky jeho otce, tedy vypravěčova dědečka. Zároveň kolektivní paměti, kterou čerpá z knih a historie, zaplňuje mezery ve své individuální paměti. Z knih, které otec četl, vypravěči v hlavě utkvěla zejména kniha *Je-li toto člověk?* od Prima Leviho, jelikož z ní otec neustále opakoval popisy života v koncentračním táboře¹⁷⁴. Otec z ní cituje i při jejich první vážné hádce. Vypravěč si později své osobní trauma v podobě spolužákova pádu dokonce spojuje s otcem a viní ho za to. Otec skrze své černobílé vidění natolik lpěl na činech, kterých se na Židech dopustili jiní, že podle vypravěče nakonec způsobil, že se vypravěč podílel na pádu svého nežidovského spolužáka:

...protože můj otec byl nějakým způsobem zodpovědný za to, co se stalo Joãovi, za všechny ty příběhy o holocaustu a židovské renesanci a povinnosti každého Žida na světě bránit se jakýmikoliv prostředky, za nepřítel, kterému nikdy nepřestanete čelit, na kterého nikdy nepřestanete myslet, protože teď je na vozíku.¹⁷⁵

Otec žije v neustálém strachu z nacismu, přestože pro něj nebezpečí nehrozí¹⁷⁶. Snaží se syna vést k tomu, aby se rozhodoval podle toho, že je Žid: „Můj otec říkaval, že Židé by měli mít vždycky povolání, které mohou vykonávat za všech okolností, protože najednou jste nuceni opustit zemi, kde jste žili odjakživa, [...], takže je dobré být lékařem, zubařem, inženýrem nebo obchodníkem, protože to vám zaručí živobytí bez ohledu na to, co o vás říkají sousedé“. I přes otcovo varování se však syn nakonec stane novinářem, ale to až v době, kdy už se ho otec nesnaží

¹⁷³ „...influenciou a maneira como ele passou a tratar nao só do judaísmo como de todas as outras coisas.“

Tamtéž, s. 22.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 26.

¹⁷⁵ „...porque de algum modo meu pai era responsável pelo que aconteceu com João, aquelas histórias todas sobre o Holocausto e o renascimento judeu e a obrigação de cada judeu no mundo de se defender usando qualquer meio, o inimigo que você nunca deixará de enfrentar, em quem você nunca mais deixará de pensar porque agora ele está numa cadeira de rodas.“

Tamtéž, s. 43.

¹⁷⁶ „Meu pai dizia que os judeus sempre devem ter profissões que possam exercer em qualquer circunstância, porque de repente você é forçado a deixar o país onde morou desde sempre, [...], então é bom ser médico ou dentista ou engenheiro ou comerciante porque é isso que vai garantir seu sustento independentemente do que os vizinhos digam de você.“

Tamtéž, s. 28.

přesvědčit, že žijí v Německu roku 1937¹⁷⁷. Židovská identita je pro otce středobodem, kolem které se točí celý jeho svět. Po oznámení, že syn chce přestoupit ze židovské školy na jinou, mu připomíná, že je pro něj život v židovské škole jednodušší. Mluví z něj přitom jeho vlastní zkušenost, protože on chodil do nežidovské školy: „Nemá smysl být ve všem nejlepší, protože ti (židovskou identitu) vždycky vmetou do tváře“¹⁷⁸. Vypravěč zároveň za otcovou fixací na židovství a koncentrační tábory vidí přímé spojení s jeho vzpomínkami na dědečka¹⁷⁹.

„Můj otec se narodil [...] jednoho pondělního dne, o kterém nevím, jestli byl krásný nebo ošklivý, chladný nebo horký, [...], protože můj dědeček o něm nenapsal ani řádku. Můj dědeček zaplnil šestnáct sešitů, aniž by jednou řekl, co k mému otci cítil, [...] jediné slovo o tom, co obvykle vidíme ve vzpomínkách lidí, kteří přežili koncentrační tábor, o životě, který pokračuje poté, co opustíte místo, jako je Osvětim, o naději, která se obnoví, když se vám po opuštění Osvětimi narodí dítě, [...] a ta hrůza, když víte, že někdo vyšel z Osvětimi a trávil veškerý svůj volný čas tak sterilním způsobem, to nesmyslné a nevysvětlitelné cvičení, kdy si každý jev skutečnosti představujete jako něco, co by se mělo proměnit ve svůj přesný opak, [...] není možné, aby tato hrůza neměla něco společného s Osvětimi a aby se neodrážela ve způsobu, jakým se můj dědeček vždycky projevoval vůči mému otci.“¹⁸⁰

Až v závěru knihy se objevují útržky z otcových zápisků. Z nich vyplývá, nakolik ho objevení dědečkova těla po sebevraždě poznamenalo: „Na vysoké škole jsem plakal. Plakal jsem v autě. Na ulici. Plakal jsem i v kině. V restauraci, na fotbalovém stadionu. V bazénu...“¹⁸¹ Otcovy

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 28.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 27.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 30.

¹⁸⁰ „Meu pai nasceu [...] de uma segunda-feira, um dia que não sei se foi bonito ou feio, frio ou quente, [...], porque meu avô não escreveu uma única linha direta sobre isso. Meu avô preencheu dezesseis cadernos sem dizer uma única vez o que sentia em relação ao meu pai, [...], uma única palavra das que costumamos ver nas memórias de sobreviventes de campos de concentração, a vida que segue depois que se sai de um lugar como Auschwitz, a esperança que se renova quando se tem um filho depois de sair de Auschwitz, [...], e o horror de saber que alguém saiu de Auschwitz e passou a gastar todo o tempo livre de forma tão estéril, o exercício inútil e inexplicável de imaginar cada fenômeno da realidade como algo que deveria se transformar no seu exato oposto, até desaparecerem os defeitos, os relevos, as características que permitem que essas coisas e lugares e pessoas possam ser apreciados como de fato são, é impossível que esse horror não tenha alguma relação com Auschwitz e que não tenha se refletido na maneira como meu avô sempre se mostrou para o meu pai.”

Tamtéž, s. 30.

¹⁸¹ „Eu chorava na faculdade. Chorava no carro. Na rua. Já chorei no cinema. No restaurante. Num estádio de futebol. Na piscina...“

LAUB, Michel. Diário da Queda, s. 85.

zápisky jsou protipólem dědečkových, přesto se v sobě vzájemně zrcadlí a posléze spojují v deníku vnuka. Otec dědečka za jeho emoční nepřítomnost nenávidí. Nenávidět přeživšího Osvětími podle vypravěče znamená nadřadit vlastní emoce nad zkušenost koncentračního tábora. Ačkoliv otec přečetl o holokaustu množství knih, nikdy nemohl skutečně pochopit realitu tak traumatizujícího zážitku. Vypravěč se dokonce ptá, zda to, že nenávidíme přeživšího Osvětími, znamená, že schvalujeme zlo, které mu tam bylo způsobeno¹⁸². Otcovy emoce a problematický vztah s dědečkem se přenáší i na vypravěče, který o svém dědečkovi říká: „...můj dědeček lpěl na nějaké zámince, na svém alibi, na auře, která z něj dělala jakéhosi mučedníka“.¹⁸³

Jednou z otázek, které si vypravěč klade, je, zda „je možné nenávidět člověka, který přežil Osvětím, jako to dělal můj otec?“¹⁸⁴ I přesto, že si uvědomuje, že byl dědeček obětí, nedokáže mu odpustit, že kvůli tomu nebyl správným otcem. Jeho otec zároveň v reakci na dědečkovu mlčením o to hlasitěji mluví o holokaustu. Do určitého okamžiku vypravěčova života je to v podstatě to jediné, o čem s ním otec mluví. Jak upozorňuje Sebastião (2016), přeživší šoa s prožitým traumatem cítí potřebu svědčit, zároveň však toho nejsou schopni. Nabízí se tedy otázka, do jaké míry je na místě obviňování dědečka vypravěčem, potažmo, otcem? Nad celým vyprávěním visí otázka viny, a to konkrétně viny morální. Vypravěč zastává názor, že je potřeba oddělit dědečka jako oběť nacistické mašinerie a jako „muže, manžela a otce, který by měl být souzen jako každý jiný muž, manžel a otec“¹⁸⁵. Je podle něj jednodušší vinit Osvětím než přijmout dědečkův osud, že se z něj stal duch zakletý v čase, který chce hlavně klid a rodinu příliš na zřetel nebere. Toto lze považovat za morální dilema – nakolik je možné obhajovat dědečkovu nepřítomnost ve vztazích tím, co prožil?

Autor píše, že „smrt začíná mnoha způsoby“¹⁸⁶ a pokud hledíme na dědečkův život a jeho konec, nabízí se myšlenka, zda dědečkova duše nezemřela už v Osvětími. Ačkoliv se snažil před minulostí utéct do nové země, vlastní vzpomínky ho pronásledovaly i desítky let po tom, co se dané události staly. Když se dědeček rozhodl ukončit svůj život, zvolil si za čas sedmou hodinu ranní v neděli. Chtěl mít jistotu, že pomoc přijde případně pozdě. Jeho sebevražda nedávala smysl, a to ani ve vztahu k textům v denících. Dědeček psal o ideálním světě, ne o Osvětími, tudíž z deníků

¹⁸² Tamtéž, s. 82.

¹⁸³ „...meu avô se agarrou a um pretexto, o alibi dele, a aura que o tornava uma espécie de mártir.”

Tamtéž, s. 82.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 82.

¹⁸⁵ „...homem e marido e pai, que deve ser julgado como qualquer outro homem e marido e pai.”

Tamtéž, s. 50.

¹⁸⁶ “A morte começa de muitas maneiras.”

Tamtéž, s. 48.

nebylo vůbec patrné, proč by se rozhodl vlastnoručně ukončit život. Žádný zápis v jeho deníku “by neospravedlnil scénu mrtvého dědečka v sedm hodin v neděli ráno”¹⁸⁷. V případě sebevražd se leckdy ozývá názor, že se jedná ve své podstatě o sobecký čin. Trápení jedince se ukončí, ale mnohdy jako by se svou tíhou přeneslo na pozůstalé. Otec, který dědečka našel, již nikdy nebude moci oddělit jeho sebevraždu od Osvětimi, což popisuje i sám vypravěč: “Nebylo možné, že by dědeček spal nebo jen čekal [...], a nebylo možné, že by rána (Osvětím) vycházející z pracovny (Osvětím), kam otec po použití páčidla (Osvětím) konečně vstoupil (Osvětím), nebyla přesně taková, jakou si otec představoval (Osvětím), což se mu potvrdilo, když škvírou ve dveřích uviděl dědečkovy šedivé vlasy...”¹⁸⁸ Toto tiché a skryté trauma se podobně ozývá i ve vypravěči, když vzpomíná na Joãa a uvažuje, jak teď nejspíš žije: “...jestli ještě žije (Osvětím), jestli ještě žije v Porto Alegre (Osvětím), jestli má děti (Osvětím)...”¹⁸⁹. V mysli hlavního hrdiny se slévají všechny traumatické události do jedné změti vzpomínek zatížených vinou. Tíhu Joãova pádu staví na stejnou úroveň jako dědečkův celoživotní pocit viny za přežití Osvětimi. To vše, Osvětím, pád, Alzheimer, rozdělují rodinnou historii i jeho individuální paměť na předtím a poté. Rodinná historie pro něj začíná Osvětímí jako traumatem, jako největší tragédií v dějinách a jako ztělesnění všech tragédií. Bez Osvětimi by nebyl pád a bez pádu by nedošlo k dalším pomyslným pádům v jeho životě.

K závěru knihy je stále patrnější, že se vypravěčovou terapií pro vlastní i přivlastněná traumata stal alkohol: „Tehdy jsem začal pít a mohl bych dokonce vyjmenovat, co všechno jsem kvůli tomu v následujících letech zničil“¹⁹⁰. Vypravěč je melancholické povahy a přehnaně lpí nejen na jím prožitých událostech, ale i na těch zprostředkovaných. Ty se jako sdílené kolektivní obrazy stávají součástí vypravěčova nitra. Dědečkovy vzpomínky jsou podle něj příčinou jeho brzkých problémů s alkoholem: “Ve čtrnácti letech jsem pil sám ve svém pokoji whisky, protože jsem se před těmi vzpomínkami začal vidět také sám sebe.”¹⁹¹ Jak bylo zmíněno v předchozích

¹⁸⁷ „nenhuma delas justificaria a cena do meu avô morto as sete da manha de um domingo.”

Tamtéž, s. 63.

¹⁸⁸ „e não era possível que meu avô estivesse dormindo ou simplesmente esperando, e não era possível que o estampido seco (Auschwitz) vindo do escritório (Auschwitz) onde meu pai afinal entrou (Auschwitz) depois de usar um pede cabra (Auschwitz) não fosse exatamente o que meu pai imaginava (Auschwitz), aquilo que ele confirmou ao enxergar pela brecha da porta os cabelos brancos do meu avô – 64

¹⁸⁹ „se ele está vivo (Auschwitz), se continua em Porto Alegre (Auschwitz), se teve filhos (Auschwitz)”

Tamtéž, s. 63.

¹⁹⁰ „Eu comecei a beber nessa época, e poderia até listar o que arruinei por causa disso nos anos seguintes.”

Tamtéž, s. 74.

¹⁹¹ „Aos catorze anos eu bebi uísque sozinho no quarto porque também comecei a me ver diante dessas lembranças”
Tamtéž, s. 63.

kapitolách, Halbwachs chápe kolektivní paměť jako sdílené, kolektivní vzpomínky, které mohou být právě i zprostředkované. To je tedy i případ vypravěče. Kdyby vypravěč nenesl na svých bedrech tíhu rodinných traumát, dost možná by na Joãuv pád brzy zapomněl. Problém s alkoholem začal mít ve 14 letech, poté, co s Joãem přestoupil na jinou školu.¹⁹²

Vypravěč měl tři manželství a jen poslední žena o jeho problému s alkoholem věděla. Nabízí se zde z hlediska schopnosti sdílet trauma určitá paralela s jeho dědečkem. Vypravěč mlčí o příčině viny, kterou cítí a která ho nutí utápět se v alkoholu. Snaha zamlčet danou událost však jeho život a manželství nezlepšuje, ba právě naopak. Francouzský filozof Gabriel Marcel v díle *Přítomnost a nesmrtelnost* napsal, že smysl utrpení závisí na našem postoji. Nesmyslné je podle něj v utrpení se zabydlet a splynout s ním, naopak má podle něj smysl před druhými své trpící nitro otevřít. Tím se zároveň člověk otevře druhým a vytváří se prostor pro autentickou, láskyplnou komunikaci¹⁹³. Pokud se tedy na vypravěčovu vinu podíváme z tohoto úhlu pohledu, pravděpodobně by jeho vztahům, a především jemu samotnému, pomohlo před svými bližními o vině promluvit, tím se od ní alespoň částečně oprostí a vysvobodit se z vlastního vězení paměti.

Otec chtěl přerušit generační přenos traumát: “Každý den se probouzel s obavami, že bude opakovat mého dědečka”¹⁹⁴. I sám vypravěč viní dědečka za jeho nezájem vůči otci: “...jak škodlivý může být takový model, postava otce, který udělal to, co udělal, který se na syna vykašlal tak, jak to udělal...”¹⁹⁵. Prerušit řetězec přenosu rodinných traumát se částečně podaří až vypravěči. Patrné je to na popisu jeho vztahu k otci: “Kdybych ke svému otci cítil to, co on vždycky cítil k mému dědečkovi, nejel bych do Porto Alegre, když jsem se dozvěděl o Alzheimerově chorobě”¹⁹⁶. Vypravěč v závěru knihy obhajuje své rozhodnutí deník napsat jako cestu k úplnému osvobození jeho potomka od rodinných traumát. V samotném závěru knihy tedy hledí do minulosti i budoucnosti zároveň a něžně se obrací ke svému doposud nenarozenému dítěti:

¹⁹² Tamtéž, s. 39.

¹⁹³ Marcel, Gabriel. *Přítomnost a nesmrtelnost*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 25-27.

¹⁹⁴ LAUB, Michel. *Diário da Queda*, s. 73.

¹⁹⁵ “...o quanto um modelo assim pode ser danoso, afigura paterna que fez o que fez, que largou o filho da maneira como largou...”

LAUB, Michel. *Diário da Queda*, s. 73.

¹⁹⁶ „Se eu sentisse em relação ao meu pai o que ele sempre sentiu em relação ao meu avô, não teria ido a Porto Alegre ao ficar sabendo do Alzheimer.”

Tamtéž, s. 81.

A voda je horká, a je tu kačenka, pěna, roh, zrcadlo, nadýchaný ručník, klín a kůže tvé matky, [...], ale ty se na mě díváš a intuitivně víš [...], kdo je ten člověk před tebou, můj dědeček před otcem, můj otec přede mnou, já teď a pocit, který tě bude provázet, jak budou léta plynout a ty také začneš zapomínat na všechno ostatní, [...] všechno ještě před tebou, ode dne, kdy se narodíš.¹⁹⁷

Pozitivní závěr knihy má však částečně i hořkou pachut'. Je totiž možné, že dědeček před narozením otce také čekal, že tím jeho trápení skončí a bude mít krásný život. Podobný osud tedy hrozí i vypravěči, který v narození dítěte vidí možnost přetnout generační traumata. Přestože Menda o transgeneračním řetězci píše, že „čtvrtá generace jako by přinášela znamení naděje“¹⁹⁸, samotné dítě toto nemůže vyřešit. Dokud budou otcové utíkat do svých pracoven k deníkům, ke knihám o holocaustu či k alkoholu, jejich syny čeká podobný střet s kolektivní pamětí a rodinnými traumaty jako jejich předky. Není zodpovědností dětí řešit traumata svých předků. Je na každém člověku, aby svá utrpení nepromítal do vztahů ve svém bezprostředním okolí.

¹⁹⁷ “...e a água é quente, e há o patinho, a espuma, a buzina, o espelho, atalha felpuda, o colo e a pele da sua mãe,... mas você olha para mim e sabe intuitivamente o que está por trás de cada uma delas, o que significa a pessoa na sua frente, meu avô diante do meu pai, meu pai diante de mim, eu agora e a sensação que acompanhará você enquanto os anos passam e também começo a esquecer todo o resto, o que a esta altura não é mais alegre nem triste, bom ou ruim, verdade ou mentira no passado que também não é nada diante daquilo que sou e serei, quarenta anos, tudo ainda pela frente, a partir do dia em que você nascer.”

Tamtéž, s. 91.

¹⁹⁸ MENDA, Leniza K. „Diário da Queda: a força da transmissão entre gerações e a transgeracionalidade“. In *WebMosaica Revista do Instituto Cultural Judaico Marc Chagall*. Porto Alegre, 2013, vol. 5, n. 2, s. 20-30. [online]. [cit. 2023-06-23]. Dostupné z: <https://seer.ufrgs.br/webmosaica/article/view/45017>.

8 Závěr

Cílem bakalářské práce bylo analyzovat otázku viny a paměti v současné brazilské próze na příkladu děl *K. Příběh jednoho hledání* a *Deník pádu*. Zmizelá Ana Rosa Kucinski píše v dopise o Buñuelově *Andělovi zkázy*, že lidé „jsou zavřeni v imaginárním vězení a postupně se rozpadají“¹⁹⁹. Stejně tak by se dali popsat hrdinové děl *K. Příběh jednoho hledání* a *Deník pádu*.

Vina představuje jedno z ústředních témat obou literárních děl. V *Příběhu jednoho hledání* se veškeré myšlenky hlavního hrdiny točí kolem viny, kterou cítí kvůli své zmizelé dceři. Úzce souvisí s pamětí, jelikož se K. kvůli pocitu viny vrací ve svých vzpomínkách a snaží se odhalit svůj podíl viny na zmizení Any. Svou vášeň pro jazyk jidiš a literaturu ve všech myšlenkových proudech, ve kterých se ztrácí, viní a domnívá se, že kdyby si byl dcery více všiml, k únosu by nedošlo. Podobně je propojena paměť s vinou i v případě *Deníku pádu*. I zde je hlavní postava, tj. vypravěč, zavřená ve svém vlastním imaginárním vězení viny a paměti. Události svého života, v jejichž rámci se určitým způsobem provinil, pojí s rodinnými traumaty a s vinou svého otce a dědečka.

Jestliže Zygmunt Bauman řekl o holokaustu, že je průvodním rysem modernity, brazilskou diktaturu lze zařadit po bok hrůz šoa. Pokud se rozhlédneme po aktuálním světovém dění, je jasné, že lidstvo se ze své historie stále nepoučilo. O to nutnější je o zlu mluvit a nebrat události, jako byla brazilská diktatura, jako ojedinělé události, které se nemohou opakovat. Mohou a opakují se stále znovu, pouze v jiných podobách. V *Deníku pádu* zaznívá, že „za třicet let bude téměř nemožné najít bývalého osvětimského vězně“²⁰⁰ a že „za tři nebo čtyři generace bude mít jméno Osvětim stejný význam, jaký dnes mají jména jako Majdanek, Sobibor, Belžec.“ Německý egyptolog a religionista Jan Assmann považoval čtyřicet let za hranici mezi epochami v kolektivních dějinách, kdy hrozí živým vzpomínkám zánik²⁰¹. Po čtyřiceti letech opouští doboví svědci profesní fázi života a s tímto odchodem vstupují do nové fáze spojené se vzpomínáním a potřebou předat tyto vzpomínky dál²⁰². V případě holokaustu skutečně ubývá přímých pamětníků. Od konce brazilské diktatury je to nyní třicet devět let. Generace příbuzných *desaparecidos* a pamětníků zvrstev diktatury už rovněž vymírá. Aně Rose Kucinské by nyní bylo 82 let a generace

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 47.

²⁰⁰ „Em trinta anos será quase impossível achar um ex-prisioneiro de Auschwitz.”

Tamtéž, s. 72.

²⁰¹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*, s. 15.

²⁰² Tamtéž, s. 49.

jejího bratra, Bernarda Kucinského, či případně potomků zmizelých, je hlavním pojítkem mezi živou kolektivní pamětí brazilské diktatury a současností. Právě proto je nutností, aby se o událostech za totalitního režimu podávala nadále svědectví.

Pohlédneme-li na díla skrze prisma Jaspersovy teorie o otázce viny, v obou nejsilněji zaznívá metafyzická vina. V případě *K. Příběh jednoho hledání* prožívá hlavní hrdina K. zmizení své dcery na nejniternější úrovni a za celé neštěstí viní sám sebe. Hluboko v duši cítí vinu za to, že přežil a že nezabránil všemi možnými prostředky zmizení a vraždě své dcery. Jak píše Jaspers, tuto vinu může soudit jen Bůh a je nepřenositelná na druhé osoby. To je ostatně i případ K., který se snaží své neštěstí s lidmi kolem sebe sdílet, a přestože s ním někteří soucítí, jeho vnitřní pocit viny pochopit nedokážou. Opačný přístup ve vyrovnávání se s metafyzickou vinou volí dědeček vypravěče v *Deníku pádu*, který se před svým traumatem uzavírá do sebe a za celý život o něm nepromluví. Jeho pocit metafyzické viny je však hmatatelný a dopadá na další generace v rodině.

Dalším z cílů práce bylo pokusit se na základě analýzy zhodnotit, nakolik je vina v dílech hnací silou pro introspekci a sebereflexi postav. Oba hlavní hrdinové jsou niterně zasaženi svou vinou, která je pro ně do velké míry subjektivní. V *Deníku pádu* vypravěč viní sám sebe z Joãova pádu a událost se stává mezníkem, po kterém už jeho život není jako předtím. Dalo by se říct, že až přehnaně přemýšlí o sobě a své vině a čin, na který nejspíš ostatní spolupachatelé dávno zapomněli, či chtěli zapomenout, v jeho mysli žije dál a odvíjí se od něj jeho vnitřní vývoj následující roky. Jeho vina je pro něj pojícím prvkem s kolektivní pamětí a rodinným traumatem. Na základě toho, co o sobě zjišťuje kvůli vině, začíná rozumět bolesti a vině přenášené v rodině. Vina je hnací silou pro sebereflexi i v případě hlavní postavy *Příběhu jednoho hledání*. K., spisovatel žijící jen pro literaturu, jidiš a své přátele v literárním světě, si na základě zmizení své dcery zřejmě poprvé v životě uvědomuje, že žil ve svém vlastním světě a nevšiml si, co se děje v jeho bezprostředním okolí.

Paměť představuje v obou dílech pomyslný most mezi přítomností a minulostí. Významnou roli zde hraje kolektivní paměť židovského národa, jehož součástí jsou představitelé jak *Deníku pádu*, tak *Příběhu jednoho hledání*. Kolektivní paměť pomáhá, tak jak ji definuje Maurice Halbwachs, formovat individuální paměť a vzpomínky jednotlivých postav. V obou dílech je holokaust a brazilská diktatura neodmyslitelně spjata. Holokaust je důvodem, který nutí K. i dědečka emigrovat do Brazílie. Je i příčinou přehnané fascinace K. jidiš a židovskou literaturou, kvůli kterým se později viní ze zmizení své dcery. Bez holokaustu tedy nelze uvažovat o jeho vině

a bez Osvětlení, kterou přežil vypravěčův dědeček v *Deníku pádu*, nelze přemýšlet ani o otcově fixaci na holokaust, ani o Jořově pádu, ani o následném alkoholismu vypravěče.

Kontext vzniku obou literárních děl je poměrně podobný. Obě vznikla až ve 21. století, po roce 2010, tedy mnoho let po druhé světové válce i po brazilské diktatuře. Byla tudíž vydána s určitým časovým odstupem od událostí, který s sebou přináší určitý nadhled, ale i riziko blednutí živých vzpomínek. B. Kucinski sepsal v *Příběhu jednoho hledání* osud své sestry a hlavního hrdinu vytvořil na základě svého otce. Michel Laub o svém díle tvrdí, že není autobiografické, ale to, že se jedná o fikci, neznamená, že by se takový příběh nemohl stát a nestal.

Prožitá traumata rodin v literárních dílech nutí jejich členy ztrácet se v minulosti, s neschopností žít v přítomnosti. Třetí rozměr a větší komplexitu ve vyprávění pak přináší budoucnost. *Deník pádu* končí příslibem lepší budoucnosti nezatížené bolestnými vzpomínkami a vinou. *Příběh jednoho hledání* se uzavírá návštěvou vězení, které je pro K. jeho osobním vysvobozením. Obě díla předávají důležité poselství, že o traumatických událostech 20. století je potřeba mluvit. Nejen proto, aby se přeživší osvobodili z vězení své vlastní paměti, ale také proto, aby se na hrozbu zla dále upozorňovalo. Živé vzpomínky zakleté v čase postupně mizejí a s úbytkem pamětníků hrozí, že zmizí úplně. Budeme-li se tvářit, že k páchání zla nedochází a již nebude docházet, stáváme se nečinně přihlížejícími, kteří ponесou metafyzickou vinu stejně jako hrdinové děl K. *Příběh jednoho hledání* a *Deník pádu*.

9 Bibliografie

AGAMBEN, Giorgio. *O que resta de Auschwitz: o arquivo e a testemunha (Homo Sacer III)*. São Paulo: Boitempo, 2008.

ARENDT, Hannah. *Personal Responsibility under Dictatorship*. New York: Schocken Books, 2003.

ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Přel. Martin Palouš. Praha: OIKOYMENH, 2019.

ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. Přel. Antonín Kříž. Praha: Rezek, 2013.

ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť – Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Přel. Martin Pokorný. Praha: Prostor, 2001.

BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holokaust*. Přel. Jana Ogrocká. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2023.

BERNSTEIN, Richard J. "RESPONSIBILITY, JUDGING, AND EVIL." In: *Revue Internationale de Philosophie*, vol. 53, č. 208 (2), 1999, s. 155–72.

Brown University Library. Brazil: Five centuries of change. The Economic Miracle. [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z:

<https://library.brown.edu/create/fivecenturiesofchange/chapters/chapter-7/economic-miracle/>

BURIANOVÁ, Zuzana. *Současná románová reflexe brazilské vojenské diktatury*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017.

CODATO, Adriano Nervo. „A political history of the Brazilian transition from military dictatorship to democracy“. In. *Revista de Sociologia e Política*, 2006, s. 2.

COHEN, Y. „Democracy from Above: The Political Origins of Military Dictatorship in Brazil“. In: *World Politics*, 40(1), 1987, s. 30–54.

CURY, Maria Zilda Ferreira. Literatura: promessa de hospitalidade. In: EYBEN, Piero; RODRIGUES, Fabrícia Wallace. *Cada vez o impossível: Derrida*. Belo Horizonte: Vinhedo, 2015, s. 213-226.

DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života*. Přel. Pavla Sadílková. Praha: Oikoymenth, 2002.

FIGUEIREDO, Eurídice. *A literatura como arquivo da ditadura brasileira*. Rio de Janeiro: 7 Letras, 2017.

FREDERICO, Grazielle. “Narrar O Alzheimer Brasileiro: O Alerta De Bernardo Kucinski No Romance K”. In: *ArtCultura*, vol. 23, nº 42, 2021, s. 175-89.

Frey, Luisa. Deutsche Welle. Tudo num livro é autobiográfico, diz Michel Laub. [online]. [cit. 2024-05-01]. Dostupné z: <https://www.dw.com/pt-br/tudo-num-livro-é-autobiográfico-diz-michel-laub/a-17158067>.

FUSTINONI, C. F., CANIATO, A. „O luto dos familiares de desaparecidos na Ditadura Militar e os movimentos de testemunho“. In: *Psicologia USP*, 30, 2019.

GINZBURG, Jaime. „Literatura y política en Bernardo Kucinski“. In *Pléyade*, č. 24, Santiago. 2019. s. 83–95.

GREEN, James N. *We Cannot Remain Silent: Opposition to the Brazilian Military Dictatorship in the United States*. Durham a Londýn: Duke University Press, 2010.

HALBWACHS Maurice. *Kolektivní paměť*. Přel. Yasar Abu Ghosh. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2009.

Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. Brasil 500 anos, Território brasileiro e povoamento: judeus. [online]. [cit. 2024-05-02]. Dostupné z: <https://brasil500anos.ibge.gov.br/territorio-brasileiro-e-povoamento/judeus.html>

Instituto Brasileiro da Geografia e Estatística. Censo demográfico. [online] [cit. 2024-04-20]. Dostupné z: "[Censo demográfico: 2010: características gerais da população, religião e pessoas com deficiência](#)".

International Commission on Missing Persons. Brazil. [online]. [cit. 2024-04-30]. Dostupné z: <https://www.icmp.int/the-missing/where-are-the-missing/brazil/>

JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Přel. Jiří Navrátil. Praha: Academia, 2019.

KOHLER, Lotte, SANER, Hans, ed. *Hannah Arendt / Karl Jaspers Correspondence 1926-1969*. San Diego: A Harvest Book, 1992.

KUCINSKI, Bernardo. *Os visitantes*. São Paulo: Companhia das Letras, 2016.

KUCINSKI, Bernardo. *K.: příběh jednoho hledání*. Přel. Zuzana Burianová. Praha: Triáda, 2020.

Laub, Michel. Biografia. [online]. [cit. 2024-05-03]. Dostupné z: <https://michellaub.wordpress.com/biografia-contato-entrevistas/>

LAUB, Michel. *Diário da queda*. São Paulo: Companhia das Letras, 2011.

LEVI, Primo. *Os afogados e os sobreviventes: os delitos, os castigos, as penas, as impunidades*. Přel. Luís Sérgio Henrique. São Paulo: Paz e Terra, 2004.

LEVI, Primo. *Potopení a záchránění*. Přel. Drahoslava Janderová. Praha: Mladá fronta, 1993.

LUSTIG, Arnošt. *Eseje – vybrané texty [z let 1965-2008]*, Praha: Mladá fronta, 2009.

MARCEL, Gabriel. *Přítomnost a nesmrtelnost*. Přel. Peluška Bendlová. Praha: Mladá fronta, 1998.

MARTIRANI, M. C. „Aguilhão e culpa: Valter Hugo Mãe e Bernardo Kucinski em diálogo“. In *Convergência Lusíada*, 2020, 31(44), s. 296-320.

MENDA, Leniza K. „Diário da Queda: a força da transmissão entre gerações e a transgeracionalidade“. In *WebMosaica Revista do Instituto Cultural Judaico Marc Chagall*. Porto

Alegre, 2013, vol. 5, n. 2, s. 20-30.. [online]. [cit. 2023-06-23]. Dostupné z: <https://seer.ufrgs.br/webmosaica/article/view/45017>.

MEZAN, Renato. *Psicanálise, judaísmo: ressonâncias*. Campinas: Escuta, 1986.

MŇAČKO, Ladislav. *Já, Adolf Eichmann*. Přel. Josef Novák. Praha: SNPL: 1961.

NAPOLITANO, Marcos. „The Brazilian Military Regime, 1964–1985“. Oxford Research Encyclopedia of Latin American History. Oxford University Press, 2018. [online]. [cit. 2023-11-20]. Dostupné z: <https://oxfordre.com/latinamericanhistory/display/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-413>

NOVÁK, Jakub. „Hannah Arendtová, Responsibility and Judgment“ In *Reflexe*, 36, 2009. [online]. [cit. 2024-5-1]. Dostupné z: https://www.reflexe.cz/File/Reflexe_36/Novak_1.pdf .

POLLAK, Michel. „Memória, esquecimento, silêncio“. In *Estudos Históricas*, v.2, n.3, Rio de Janeiro, 1989, s. 3-15. Dostupné z: <http://bibliotecadigital.fgv.br/ojs/index.php/reh/article/view/2278/1417>.

RCW Literary Agency. Michel Laub. [online]. [cit. 2024-05-09]. Dostupné z: <https://www.rcwlitagency.com/authors/laub-michel/>

RICOEUR, Paul. „Německá vina“. Přel. Václav Němec. In: *Reflexe*, č. 54, 2018. Dostupné z: https://reflexe.flu.cas.cz/wp-content/uploads/2020/02/Reflexe_2018_54_0141.pdf

RIVAS GAGLIARDI, Laura. „A Historical Approach to Contemporary Brazilian Literature: The Example of Bernardo Kucinski“. In *Disseminating Jewish Literatures: Knowledge, Research, Curricula*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2020, s. 213-220.

SANTOS, Cristina Napp dos, MARQUES, Eduardo Marks de. “Uma prisão ainda pior que aquela: a culpa em Diário da Queda (2011) de Michel Laub“. In *Alea: Estudos Neolatinos* [online]. 24(3), 2022.

SCHAAP, Andrew. „Guilty subjects and political responsibility: Arendt, Jaspers and the resonance of the German question in politics of reconciliation“. In *Political Studies*, č. 49, 2001, 749-766.

SCHNEIDER, Nina. „Too little too late' or 'Premature'? The Brazilian Truth Commission and the Question of 'Best Timing.'“. In *Journal of Iberian and Latin American Research*. 19 (1). 2013, s. 149–162.

SEBASTIÃO, Alex. „Memória, trauma e escrita em Diário da Queda, de Michel Laub“. In *Literatura e Autoritarismo*, 16. 2016.

SHEININ, David, & BAER BARR, Lois. *The Jewish Diaspora in Latin America: New Studies on History and Literature*. Routledge, 1996.

DE SPINOZA, Benedict. *Of Human Bondage or of the Strength of the Affects. Ethics*. Přel. White, W. H. New York: Penguin Classics. 2017.

ŠUBRT Jiří, PFEIFEROVÁ Štěpánka, 2010. „Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání“. In: *Historická sociologie*, č. 1/2010. Dostupné z: http://www.historickasociologie.cz/docs/01_2010/kolektivni_pamet.pdf

Watts, Jonathan. The Guardian. Brazil president weeps as she unveils report on military dictatorship's abuses. [online]. [cit. 2024-05-02]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/10/brazil-president-weeps-report-military-dictatorship-abuses> .